

КРУГЛИЙ СТІЛ
«ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ ВАЛЕРІЯ ДЕНИСЕНКА І РОЗВИТОК
МЕТОДОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ»
(З НАГОДИ 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА
ВАЛЕРІЯ МИКОЛАЙОВИЧА ДЕНИСЕНКА)
М. ЛЬВІВ, 27 ТРАВНЯ 2025 Р.

1. Філософія життя Валерія Денисенка: мистецтво жити

- *Шипунов Геннадій Володимирович*, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, доктор політичних наук, професор.
- *Мельник Володимир Петрович*, в.о. ректора Львівського національного університету імені Івана Франка, академік НАН України, доктор філософських наук, професор.
- *Квас Олена Валеріївна*, декан філософського факультету, доктор педагогічних наук, професор.
- *Романюк Анатолій Семенович*, завідувач кафедри політології, доктор політичних наук, професор.
- *Терещенко Валерій Павлович*, філософ, викладач кафедри історії філософії.
- *Климончук Василь Йосифович*, професор кафедри політичних наук Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, доктор політичних наук.
- *Кіянка Ірина Богданівна*, професор кафедри міжнародних відносин та дипломатичної служби, доктор політичних наук.

2. Валерій Денисенко: учений і митець. Діалектика раціонального та ірраціонального. – *Вдовичин Ігор Ярославович*, доктор політичних наук, професор кафедри теорії та історії політичної науки.

3. Валерій Денисенко: дух мислення, слово науки, подих мистецтва. – *Гарбадин Андрій Стефанович*, кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки.

4. Людиноцентричний підхід як основа наукових поглядів професора Валерія Денисенка. – *Угрин Леся Ярославівна*, кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки.

5. Специфіка впливу та значення Валерія Денисенка у формуванні політичної науки в Україні. – *Ковальчук Михайло Васильович*, доктор філософії зі спеціальності «Політологія», асистент кафедри теорії та історії політичної науки.

6. Функціонування спеціалізованої вченої ради Д 35.051.17 за керівництва професора Валерія Денисенка. – *Бунь Вікторія Вікторівна*, кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки.

7. Валерій Денисенко – людина, котра зналася на теплих розмовах. – *Мотрен Святослав Миколайович*, кандидат політичних наук, асистент кафедри теорії та історії політичної науки.

8. Валерій Денисенко: наставник, керівник, Людина. – *Возняк Святослава Ігорівна*, асистент кафедри теорії та історії політичної науки.

9. Інституційний суб'єкт мережевого конструювання національної ідентичності: методологічний аспект. – *Бевза Богдан*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки третього року навчання.

10. Аналіз антиполітики в контексті методологічних засад дискурсивного інституціоналізму. – *Іващенко Роман*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки третього року навчання.

11. Теоретичний та методологічний аспекти у дослідженні політичних наративів розважальних медіа. – *Каламбет Ілля*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки третього року навчання.

12. Методологічні засади дослідження впливу міжнародних організацій на трансформацію політичної системи України. – *Кавецький Олег*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки другого року навчання.

13. Неформальні інститути в умовах війни: громадянська ініціатива як опора демократії в Україні. – *Шекель Маркіян*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки першого року навчання.

Геннадій Шипунов:

– Шановний Володимире Петровичу! Шановна Олено Валеріївно! Шановні колеги! Сьогодні ми зібралися з Вами для того, аби вшанувати пам'ять професора Валерія Миколайовича Денисенка, якому цього року виповнилося б сімдесят років. Ми свідомо організували нашу зустріч, наш круглий стіл саме на кафедрі теорії та історії політичної науки, адже саме за активної ініціативи Валерія Миколайовича вона була створена та розпочала своє функціонування на чолі з ним з вересня 2007 року. Тобто цьогоріч нам виповнюється вісімнадцять років – ми досягли повноліття. Тут усе просякнuto духом Валерія Миколайовича та нагадує про нього: його робоче місце, його записник, з яким він ходив на наради, його художні та наукові книги, його картини, які сім'я Валерія Миколайовича люб'язно подарувала кафедрі в пам'ять про нього.

Валерій Миколайович був несподіваним і нестандартним у всьому, починаючи навіть з дати свого народження – як він завжди з гумором та сміхом розповідав: «Народився 23 травня, але батько зареєстрував мене лише 31 травня».

Валерій Миколайович дуже любив подорожувати. По суті, говорячи метафорично, все його життя – це дивовижна подорож: світами науки, живопису, поезії та прози. Мета цієї подорожі – поєднуючи раціональне та ірраціональне, пізнати світ та, уважно вдивляючись у цей світ, віднайти (пізнати) самого себе у ньому. Тут я дозволю собі процитувати уривок зі вступу під назвою «Біографія “другого ступеня”» до збірки його віршів: «Хлопчина пильно вдивляється у світ... ще до бажань, до їхніх втілень... у світ, який готується вийти з історичного часу, щоб знову увійти у час міфу, світ, стабільність якого визначається рухомістю та в якому вже не царює єдина незаперечна істина. Він розповість про нього різними мовами – мистецтва та науки».

Сам Валерій Миколайович оцінював цю подорож як надзвичайно цікаву, адже на питання: «Що означає бути Валерієм Денисенком?» він без жодних сумнівів та вагань відповідав: «Бути Валерієм Денисенком цікаво!».

Філософія життя Валерія Миколайовича – це мистецтво жити, яке символічно було втілено в його кредо: «Я дихаю! Я живу! Я радію!».

Тож наша сьогоднішня зустріч – це чергова добра нагода поринути у цікавий та різнобарвний світ Валерія Денисенка, поділитися спогадами про нього.

Дякую! І до слова запрошуюю шановного Володимира Петровича Мельника.

Володимир Мельник:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Шановні колеги, я не прагну і не ставлю своїм завданням – це неспідйомне питання – реконструювати світогляд, тим паче філософсько-політологічний світогляд Валерія Миколайовича, його життєвий шлях, дати оцінки, привести до певного спільного знаменника, оскільки, як вже сьогодні прозвучало, цей світ Валерія Миколайовича був надзвичайно різнобарвний.

Сам Валерій Миколайович називав себе: «Філософ у сфері політичної науки». Найбільші дискусії, які ми з ним мали, це те, як у людині поєднується раціональне та ірраціональне, як відбувається її предметна діяльність, говорячи про теорію предметності та згадуючи, зокрема, книгу Миколи Тарасенка «Природа, технологія, культура». У таких дискусіях відчувалось, що Валерій Миколайович – це дійсно людина, яка цікавиться цим світом, прагне його пізнати і висловити свою думку і в науковому, філософсько-політологічному контексті, й у художніх творах.

Дуже цікаво сказав Геннадій Володимирович, що все життя Валерія Миколайовича – це подорож. Певно мало хто знає про епізод цієї подорожі під час його служби у лавах Радянської армії. Він спеціально записувався на тривалі за часом маршрути з перевезення військової техніки залізничним транспортом. Йому було цікаво спостерігати як співіснували люди в одному вагоні з різних культур. Він споживав ту картинку, яка відкривалася з дверей та вікон потягу.

Для мене Валерій Миколайович був також цікавим тим, що він був дуже емоційною людиною. Я пригадую, як нам складно давалося відкриття докторської філософсько-політологічної спецради, яка поєднувала дві філософські та дві політологічні спеціальності. Коли я озвучив цю ідею Івану Федоровичу Курасу, то він сказав, що тільки у Львові є такі сміливі люди, адже це те саме, як фізику об'єднати з історією. Але тоді стояло питання, що Україні потрібні кадри високої кваліфікації. Політологів в Україні було мало, тільки починалися процеси з їхньої підготовки, і Валерій Миколайович емоційно переживав за це. Він прагнув підтримати та створити належні умови для нормального захисту людини,

яка прагне працювати у сфері філософії та політології. Цікаво було спостерігати як Валерій Миколайович працює з аспірантами, це дійсно була напружена робота, але це йому давало наснаги до життя. Для мене приємним було й те, що він вмів радіти успіхам інших, це його підбадьорювало.

Ми разом працювали з Валерієм Миколайовичем над відкриттям кафедри теорії та історії політичної науки. Це також був нелегкий шлях і Валерій Миколайович, коли щось не вдавалось, бував якщо не у депресивному, то у сумному стані. Мені вдалося вивести його з такого стану, коли ми обговорювали книгу Вадима Петровича Іванова «Людська діяльність-пізнання-мистецтво», адже ця праця про нього, оскільки він мріяв поєднати раціональне та ірраціональне і вивести результат цього поєднання в сферу своєї практичної діяльності. Крім того, коли в нього щось не йшло, то тоді він брав до співбесіди Валерія Павловича, Геннадія Володимировича. Це були напружені, але захопливі розмови.

Загалом з Валерієм Миколайовичем було надзвичайно цікаво працювати, оскільки він був відкритий душею та словом – людиною не тільки з прагненням бути науковцем, а й відкритою до співпраці, розмови та дискусії. Він міг радіти в житті будь-якій дрібниці та відчувати трепет людини. Він повторював думку Блеза Паскаля, що людина – це травинка, яка весь час хвилюється, а якщо перестає хвилюватися, то її розчавлює чоботом життя.

Дякую колегам, які тут зустрілися та згадали людину, яка передусім прагнула підтримати, допомогти, зрозуміти і дати пораду. Дякую Вам, що Ви такі є!

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Володимире Петровичу. Володимир Петрович згадав про службу Валерія Миколайовича в армії і я пригадав, що з тих часів у нього була любов до зброї. Думаю, Валерій Павлович про це скаже.

Валерій Терещенко:

– Так, у нього була мисливська зброя.

Геннадій Шупунов:

– Але на полювання він не ходив. Така загадка про військову службу в нього була. Він любив тварин та природу, особливо Карпати. Кафедра не раз була в Карпатах. Ми навіть два рази підкорили Говерлу. Василь Йосифович розповість про це детальніше. А тепер до слова я б хотів запросити декана філософського факультету, професора Олену Валеріївну Квас.

Олена Квас:

– Дякую, Геннадію Володимировичу! Шановні колеги, для мене велика честь сьогодні говорити про Валерія Миколайовича. Водночас мені незручно та незвично говорити про нього, як про людину, якої сьогодні немає на факультеті. Я не могла собі уявити кафедру без присутності Валерія Миколайовича, хоча я добре розумію, що сьогодні тут працюють його найближчі друзі, учні, колектив, який був виплеканий та емоційно сконструйований саме Валерієм Миколайовичем Денисенком.

Я страшенно любила Вчені ради факультету за його присутності, бо вони не були такі, як зараз – дуже швидкі, короткоплинні та зосереджені на навчальному процесі – вони були емоційні, з розумінням викликів, з аналітикою того, що відбувалося в той час. Причому це була доволі смілива аналітика, яка комусь подобалася, комусь ні, але я впевнена, що йшлося не про вподобання, а про розуміння руху, значимість особистості і в науці, і в освітньому процесі.

Мені близька тема раціонального та ірраціонального, оскільки серед докторантів, які захищалися в той час, коли Валерій Миколайович виконував обов'язки секретаря спеціалізованої вченої ради, був мій батько, який є автором монографії «Раціональне та ірра-

ціональне в науці й освіті». Саме на її сторінках я часто намагаюсь знайти відповіді на питання, які у мене виникають.

Мені дуже приємно і я вдячна за те, що сьогодні на вашій кафедрі далі відчувається присутність науковця, особистості, а передусім просто людини, і вона в усьому: в неймовірній кольоровій палітрі, яка весь час супроводжувала харизматичну особистість Валерія Миколайовича Денисенка. Це також традиція організації простору, в стилі перебування тут і зараз. Колектив кафедри цей стиль мимовільно переймає. Можливо, ви цього не відчуваєте, але з боку це чітко усвідомлюється, приймається та поважається членами інших кафедр і факультету загалом.

Дякую за пам'ять, дякую за те, що збираєтесь і, я думаю, що якби Валерій Миколайович був зараз тут, то це була б посмішка та жодних сумних ноток. Світла пам'ять!

Геннадій Шипунов:

– Шановна Олено Валеріївно, дякую за теплі слова. Далі до слова я б хотів запросити Анатолія Семеновича Романюка, доктора політичних наук, професора, завідувача кафедри політології. Це людина, з якою Валерій Миколайович, по суті, започаткував Львівську політологічну школу. Це творці політології в нашому Університеті. Всі присутні тут політологи є вихідцями з цієї політологічної школи, яку заснували Валерій Миколайович Денисенко та Анатолій Семенович Романюк. Анатолію Семеновичу, будь ласка, Вам слово.

Анатолій Романюк:

– Дякую. З Валерієм Миколайовичем я спочатку познайомився заочно. Я працював на кафедрі лаборантом, а новий завідувач кафедри, Олена Петрівна Веремєєва, формувала кафедру та запрошувала випускників Київського університету. І вона запросила чергового випускника, він мав приїхати до Львівського університету. Потім я чую такі розмови на кафедрі: «Приїхав один, незрозуміло в яких штанах, в светрі, і взагалі незрозуміло, що це за людина». Були й такі на кафедрі, які звертались до Олени Петрівни та казали: «Як Ви можете приймати на кафедру таку людину? Він якось дивно виглядає. Що він костюм не може собі купити?». На це вона відповідала: «Він цікавий та мудрий, а чи є в нього костюм, то мені байдуже». Дійсно, коли Валерій Миколайович прийшов на кафедру, то ось ця оцінка Олени Петрівни виявилась найбільш реальною – він був цікавий і мудрий.

В той час Валерій Петрушенко створив клуб при «Роксі», який був філософським і культурологічним одночасно. Там було багато людей, які закінчили різні виші, і Валерій Миколайович одразу став однією зі зірок цього клубу. Там обговорювали різні питання, дискусії були цікавими. Вони могли тривати дві-три години. Тобто, він одразу став помітний.

Далі була виставка його картин в кабінеті етики та естетики. Це було несподівано: викладач робить свою виставку в Університеті. Це дійсно було щось нове та несподіване.

Так само несподіваним був погляд Валерія Миколайовича на Львів. Він виділяв цікаві для нас всіх місця, але бачив їх зовсім по-іншому, не так, як всі, та відображав це у своїх картинах. Наприклад, ліхтарі на Площі Ринок під час снігу, вони в нього вже у зовсім іншому кольорі. Або сонце, що світить на храм святого Андрія, перетворюючи його на золотий. Тобто, погляд його був настільки оригінальним і новим, що це вражало.

Коли ми говоримо про Валерія Миколайовича, ми завжди згадуємо раціональність та ірраціональність. Валерій Миколайович поєднував у собі і перше, і друге. Він був раціональним, бо мав потужну філософську освіту. Це давало йому можливість формувати свій особистий погляд на багато речей. І він не тільки по-своєму їх бачив, але глибоко розумів ті процеси, які він оцінював та щодо яких він висловлював свою думку. Але, водночас, Валерій Миколайович був й ірраціональним, оскільки він був художником. У нас у всіх є друзі-митці і вони говорять, що художник бачить світ по-іншому, не так, як звичайна

людина. От, власне, Валерій Миколайович бачив світ по-іншому. Він бачив його в інших кольорах, під іншими кутами зору, з іншими наголосами. Про це свідчать навіть ті картини, які є тут, на кафедрі.

З Валерієм Миколайовичем мене пов'язувала не тільки спільна робота на факультеті, а спільний відпочинок. Ми з ним більше десяти років подорожували активно Європою, зокрема катались на гірських лижах. Ці спогади є дуже сильними, оскільки в такі моменти ти пізнаєш людину набагато краще, ніж коли зустрічаєшся з нею дві-три години протягом тижня на роботі. Він був надійною людиною, на яку можна було покластись і у якій ти був впевнений.

В мене завжди в пам'яті є одна картинка з наших спільних подорожей, яка постійно нагадує про різноманітність Валерія Миколайовича. Ми були на карнавалі у Венеції. Тодішня зима була такою холодною, що всі канали замерзли. Таке трапляється раз за багато років – Венеція замерзла повністю. Каналами не можна було їздити і треба було все обходити та дуже багато ходити. Наступного дня мав відбутись фінал карнавалу і місто було наповнено вбраними у різні костюми людьми, які готувались до завтрашньої головної події. І ось десь після дванадцятої ночі на Площі Святого Марка ввімкнули музику та почались танці. Валерій Миколайович також почав танцювати. Ця картинка є, мабуть, найяскравішим моїм спогадом про Валерія Миколайовича – його танець під пісню «Liberta».

Валерій Миколайович був різний. Мабуть, можна сказати, що він був різнокольоровим. Але, водночас, з тією різноманітністю, яка була в нього, він був цілісним. Його дійсно бракує. Шкода, що він так рано пішов. Я дякую кафедрі за те, що ви зібралися, і що ми сьогодні згадуємо Валерія Миколайовича.

Геннадій Шпунюв:

– Дякуємо за Ваші спогади, Анатолію Семеновичу, за Ваші теплі слова. Я у своєму вступному слові сказав, що Валерій Миколайович був несподіваним та нестандартним у всьому, починаючи з дати свого народження і закінчуючи тим, як його не стало. Його смерть стала для усіх нас великою несподіванкою. До речі, ось ця фотографія Валерія Миколайовича на тлі його картин, я дуже добре пам'ятаю, була зроблена тут, на кафедрі, в середині квітня 2019 року. Тобто, буквально за півроку до його смерті. Тоді ще нічого не говорило про його хворобу. Не було жодного натяку. І за зовнішнім виглядом, і за настроєм цього не було видно. Зрештою, як і не було цього видно на початку липня 2019 року під час нашого останнього з ним, як він завжди казав, виїзного засідання кафедри у Ворохті. Проте усе ж таки тоді певний сум у нього був присутній. Але ми сьогодні не будемо про сумне, оскільки Валерій Миколайович завжди був за позитив, за гарний настрій.

Перед тим як перейти до наступного виступу я хотів би передати вітання усім учасникам нашого Круглого столу від Лариси Четверікової, доньки Валерія Миколайовича. На жаль, вона не змогла сьогодні приєднатися до нас. Я сьогодні з нею розмовляв і вона подякувала усім нам за пам'ять про Валерія Миколайовича. До речі, вона також є представницею Львівської політологічної школи – кандидат політичних наук, доцент, протягом тривалого часу була нашою колегою.

Наступного до слова я хотів би запросити однокурсника та друга Валерія Миколайовича, друга нашої кафедри, філософа, викладача кафедри історії філософії Валерія Павловича Терещенка. Валерію Павловичу, прошу, Вам слово, поділіться Вашими спогадами.

Валерій Терещенко:

– Дякую. Я хотів би почати з того, про що вже говорили і Володимир Петрович, і Геннадій Володимирович – з армії. Саме служба в армії значною мірою вплинула на формування Валерія Миколайовича. Півтора роки він проїздив у вагонах, охороняючи військові

вантажі. Звідси, як уже сьогодні говорили, в нього і виникла любов до зброї. За цей час він, по суті, об'їздив увесь Радянський Союз – був і у Середній Азії, і на Далекому Сході. Поїздки були і по місяцю, і по два, і по три. Володимир Петрович вже згадував, що Валерій Миколайович вважав себе філософом у сфері політичної науки. У філософії існує така теорія, що саме подорож породжує філософію, а сама вона породжує людей, які мандрують. Так-от саме в цих тривалих подорожах у товарних вагонах для нього відкрився інший світ, він сформувався як філософ.

З Валерієм Миколайовичем ми познайомилися у 1977 році. Спочатку він жив у одинадцятomu гуртожитку Київського університету разом із моїм однокурсником, а вже на п'ятому курсі ми з ним жили в одній кімнаті гуртожитку. Ми разом слухали лекції з історії філософії, загальної психології, естетики, логіки та вищої математики. До речі, треба згадати про ще один важливий епізод зі студентських років Валерія Миколайовича, який стосується подорожей – ми з ним протягом трьох років у складі студентських будзагонів їздили на різні будівництва. Саме там він навчився добре класти цеглу та став непоганим муляром. Це йому стало в пригоді вже після завершення навчання в Київському університеті – Валерій Миколайович одружився, в нього народилася дитина і він їздив на будівництво до Кустанайської області Казахстану для того щоб заробити гроші для сім'ї. Наш будзагін, філософського факультету Київського університету, називався «Славутич». Так-от в цій області Казахстану стоять будинки, збудовані нашим будзагоном, на яких написано «Славутич».

Як уже сьогодні говорили, Валерій Миколайович дуже любив Карпати.

Геннадій Шипунов:

– Валерію Павловичу, я перепрошую, а Ви не згадаєте коли і з чого саме почалась ця любов до Карпат?

Валерій Терещенко:

– В студентські роки. Були на канікулах такі студентські туристичні поїзди, які курсували до Карпат. Ось саме таким поїздом він вперше і потрапив до Карпат. Це було взимку, на зимових канікулах. Тоді він вперше став на гірські лижі. До речі, саме через свою любов до Карпат він мріяв потрапити до Львова та оселитись тут. Тому він просився до Львова на роботу. Приїжджав сюди на канікулах, розмовляв з приводу свого працевлаштування в Львівському університеті з Оленою Петрівною Веремєєвою. Така в нього була незвичайна, дивна любов до Карпат.

Такою ж дивною, незвичайною була творчість Валерія Миколайовича, зокрема його картини. Він завжди малював, але повною мірою його талант розкрився, коли він став членом Клубу творчої молоді, завдяки чому йому вдалося отримати свою майстерню. Також Валерій Миколайович завжди писав вірші. Писав їх щодня та відсилав своїм друзям. Він був просто закоханий у вірші. Треба згадати, що вийшло декілька збірок з його поезією.

Проза, яку Валерій Миколайович писав, – чудова проза! Не знаю звідки в нього це з'являлося – там купа усіляких метафор. Наприклад, можна згадати ось такий один рядок, який мені дуже подобається: «Він любив цю жінку як козак любить свою шаблю». Оригінальне порівняння жінки із шаблею. Тобто, в нього дуже яскрава проза. Її можна порівняти з прозою деяких письменників початку ХХ століття, які володіли мистецтвом метафори та гіперболізації. Це все просто вирувало в ньому.

Він дуже швидко писав. Його першим твором став роман про Гоголя. Валерія Миколайовича захоплювала робота з редактором, як його редактор вчив писати. Він годинами міг розповідати про те, як редактор розкриває йому можливості літературної творчості. Валерій Миколайович написав декілька дуже цікавих книжок. Але, на жаль, його книги та

збірки сьогодні є бібліографічною рідкістю, особливо його перша збірка віршів, присвячена Тарасові Шевченку, яка вийшла невеликим тиражем у сто екземплярів.

Геннадій Шупунов:

– Наскільки я пам'ятаю, його останній роман вийшов буквально за декілька місяців до його смерті.

Валерій Терещенко:

– Так, у 2019 році. Талант Валерія Миколайовича можна порівняти з вулканом, з Везувієм, з якого постійно виривалася лава творчості. Він писав швидко, захоплювався швидко, захожувався швидко. Він дуже любив життя. Його любов виявлялась у всьому, у тім числі й до цієї кафедри та до усіх її членів, за яких він завжди переживав. Валерій Миколайович любив жартувати. Він мав оригінальне почуття гумору. Ми всі були свідками цього. Він був дуже іронічний.

Геннадій Шупунов:

– Валерію Павловичу, оскільки ми заговорили про таланти Валерія Миколайовича, то треба пам'ятати про те, що талановита людина – талановита в усьому, а тому необхідно згадати про ще один його талант – він любив та вмів дуже добре готувати.

Валерій Терещенко:

– Так, він дуже любив готувати смачну їжу.

Геннадій Шупунов:

– Ми завжди згадуємо його плов та бограч, які він готував у Карпатах.

Валерій Терещенко:

– Так, дійсно, Валерій Миколайович був талановитий в усьому. Дуже шкода, що він так рано пішов від нас. Він до останнього турбувався про стан справ на кафедрі. Ми з ним про це переписувались навіть в останні дні його життя. Тобто, останні його думки були у тім числі й про кафедру. Але коли згадуєш про Валерія Миколайовича не хочеться згадувати про щось сумне та погане, оскільки, це, дійсно, було життя, яке буяло, випирало, наче лава з вулкану. Це була неймовірна людина.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Валерію Павловичу, за Ваші спогади. Ми сьогодні вже неодноразово згадували про подорожі Валерія Миколайовича, все життя якого було дивовижною подорожжю. Невід'ємною частиною цих подорожей був наш колега, наш друг, професор Василь Йосифович Климончук. Я хотів би нагадати, що більшість з тут сьогодні присутніх є учнями Валерія Миколайовича. Василь Йосифович у 2013 році в докторській спецраді, яку очолював Валерій Миколайович, захистив докторську дисертацію на тему «Історичні форми політичних свобод: антропологічний та інституційний виміри (теоретико-методологічний аналіз)». Його науковим консультантом був саме Валерій Миколайович Денисенко. Тому я із задоволенням надаю слово Василю Йосифовичу, який поділиться своїми спогадами про нашого керівника, консультанта, але, передусім, друга.

Василь Климончук:

– Шановне товариство, друзі, дякую за надане слово. Моє знайомство з Валерієм Миколайовичем розпочалося у 2004 році, коли я приїхав до Львівського університету, де готувався захищати кандидатську дисертацію. Попередня спецрада ще була спільною – складалась з філософів та політологів. Саме під час попереднього обговорення моєї дисертації я зрозумів, що Львівська політологічна школа є дуже серйозною та потужною. Валерій Миколайович сказав мені тоді, щоб я готував необхідні документи до захисту в цій раді. Але вже за деякий час він мені зателефонував та повідомив, що відбувається поділ ради і тепер буде суто політологічна спецрада, в якій він буде головою. Саме в цій раді я і захи-

стив кандидатську, а згодом й докторську дисертацію, до написання якої мене підштовхнув Валерій Миколайович.

Тобто Валерію Миколайовичу я завдячую своїй кар'єрі у науці. Але насамперед я йому вдячний за його дружбу. Те, що ми сьогодні всі разом, те, що ми збираємось – це, безперечно, заслуга Валерія Миколайовича, оскільки він вмів об'єднувати, вмів спрямовувати і це все відбувалось надзвичайно цікаво. З Валерієм Миколайовичем було дуже легко. Він вміло визначав тематики досліджень, міг вдало підбити підсумок. Всі люди, з якими Валерій Миколайович працював у науковому напрямі, є успішними, захистили кандидатські та докторські дисертації. Це й Івано-Франківськ, і Луцьк, і Ужгород. Майже в кожному регіоні України є приємні спогади та велика повага до Валерія Миколайовича та Львівської політологічної школи, оскільки є величезні результати. Щодо його людських якостей, то я хотів зауважити, що він був надзвичайно люблячим та турботливим батьком і дідусям.

Життя Валерія Миколайовича було пов'язане з Києвом, Львовом та, звичайно, з Карпатами, з Ворохтою. Карпати – це окрема тема для розмови. Це штурмування гірських вершин, це лижі, це теплі зустрічі, це жваві дискусії, яких зараз дуже бракує. Валерій Миколайович навіть хотів написати книгу про творчість гуцулів, зокрема про їхні пісні. Говорячи про його творчі нахили, про його картини, прозу та поезію, як уже сьогодні неодноразово згадували, Валерій Миколайович був дуже чутливий та емоційний, що знайшло своє втілення та відображення в його творах. Тобто, його творчість – це, по суті, феєрія почуттів, емоцій та думок.

Усі наші зустрічі з ним були цікаві та оригінальні, незалежно від того, чи це було спілкування про науку чи про певні особисті речі. Валерій Миколайович був дуже порядною та відповідальною людиною. Він мав неабияку силу волі. І те, як він стійко боровся зі своєю хворобою є яскравим тому свідченням.

Можна продовжувати і продовжувати приємні спогади про Валерія Миколайовича. Він завжди переживав за свою справу, а це були ми, це були люди і ця справа жила. Він жив кафедрою, жив наукою, жив творчістю. Він був частинкою нас. Він був оригінальним – з моменту народження і до останніх своїх днів. Дуже шкода, що він не з нами, але безперечно він є в нашій пам'яті. Тому будемо нести світлу пам'ять про Валерія Миколайовича впродовж нашого життя.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Василю Йосифовичу, за Ваші теплі спогади. Далі кому я хотів би надати слово – це Ірина Богданівна Кіянка, професор, доктор політичних наук. Вона також є ученицею Валерія Миколайовича. Він був її науковим консультантом. У вересні 2017 року Ірина Богданівна захистила докторську дисертацію у спецраді, яку очолював Валерій Миколайович, на дуже характерну тему – «Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми». Ірино Богданівно, будь ласка, Вам слово.

Ірина Кіянка:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Шановне товариство, мені дуже приємно бути тут, на кафедрі, та згадувати Валерія Миколайовича. З ним ми були знайомі з 1999 року, коли ми разом Лесею Яблонською, на жаль, покійною вже, поступили в аспірантуру. Тоді він нас запросив до себе у майстерню. Ми хвилювались, бо думали, що нам доведеться малювати якусь картину. (*Сміється*). Але він нам показав різні кольори. Ми спочатку не зрозуміли для чого. Тоді Валерій Миколайович нам пояснив, що в політиці дуже важливим є колір. Тож я зрозуміла, що це дуже творча людина. Ми з Лесею були надзвичайно вражені – і його розповіддю, і його майстернею. В ній він практично жив, пишучи картини та складаючи вірші.

Свою докторську дисертацію я спочатку хотіла писати про середній клас, але Валерій Миколайович був проти. Він сказав, що ця тема не є цікавою та й що взагалі можна написати про середній клас, якщо його в Україні немає. А от популізм є і тому його треба дослідити. Коли ми з ним почали формулювати мою тему дослідження, то він робив це жартівливо, але крізь ці жарти я зрозуміла суть його підходу. Остаточне усвідомлення того, що я маю досліджувати прийшло до мене коли я опрацювала його монографію «Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії». Його стиль, його підхід до роботи дуже мене надихнув. Тоді я зрозуміла, що він живе своєю роботою, студентами та аспірантами. В кожну людину він вкладав частину себе, частину своїх емоцій.

Геннадій Шипунов:

– Ірино Богданівно, пам'ятаєте, як він переживав коли померла Леся Яблонська?

Ірина Кіянка:

– Так, йому було дуже боляче. Він про неї постійно згадував та навіть присвятив вірші.

Валерій Миколайович був романтичною та світлою людиною. Він любив це життя та радів йому. Я ж дуже тішуся, що така людина була в моєму житті та що ми пам'ятаємо Валерія Миколайовича. Дякую.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Ірино Богданівно, за Ваші спогади про Валерія Миколайовича. Ми продовжуємо. І до слова я хотів би запросити Ігоря Ярославовича, який загадає Валерія Миколайовича у своєму виступі «Валерій Денисенко: учений і митець. Діалектика раціонального та ірраціонального». Прошу, Ігорю Ярославовичу.

Ігор Вдовичин:

– Дякую. Валерій Миколайович у Вступі до щойно згаданої монографії «Проблема раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії» як епіграф подає цитату з «Проб» Мішеля Монтеня: «Ось уже декілька років мої думки націлені на самого себе, на вивчення та випробовування тільки себе, а якщо я й вивчаю що-небудь інше, то лише для того, щоби враз в якийсь момент прикласти це до себе, або, вірніше, вкласти в себе».

Ця цитата значною мірою характеризує і постать Валерія Миколайовича, масштабну постать – митця, науковця і загалом харизматичної людини, із найрізноманітнішими зацікавленнями та планами. І що важливо – він досягав успіху в реалізації цих планів. Його життєвий і творчий шлях співпав із часом стрімких змін, що теж необхідно враховувати. Це може бути прикладом, як в складних умовах людина себе самореалізовує, надихаючи молодих дослідників.

Проблема співвідношення між раціональною та ірраціональною складовими в людській поведінці є однією з принципових при аналізі поведінки індивіда і спільноти. Вона стосується і приватних міжлюдських відносин, політичної і економічної сфери, і очевидно мистецької.

Складність багатьох процесів, які ми сьогодні спостерігаємо, багато в чому зумовлена різноспрямованими тенденціями: з одного боку, гіперболізація ідеї про раціональну природу людини, а з іншого – стимулювання ірраціональної складової у цій поведінці, щоб отримати можливість для маніпулювання людиною. Що важливо – така ірраціональна складова має глибоку і не завжди соціально-конструктивну спрямованість. Про це попереджав Мішель Монтень: «Я ледве міг припустити, перш ніж побачив навіч, що є такі іроди, які раді вбивати задля самої втіхи морду, які раді рубати і сікти на капусту інших

людей і насталуватися у вигадуванні небачених мук та нових одмін душогубства, і то без ненависті, без пожитку, аби лиш насититися втішним для них видовиськом корчів і дригів, жалісних зойків і репету горопахи, що конає в муках».

Свою чергою, Валерій Миколайович, аналізуючи проблему співвідношення раціонального та ірраціонального, зауважує, що в Декартовому механістичному раціоналізмі, власне, однозначно закладаються і гуманізація пізнавального та відтворюючого процесів, і їхня дегуманізація.

Підтвердженням слушності думок Валерія Миколайовича є ті радикальні зміни, які відбулися з часу виходу «Міркувань про метод» 1637 року Рене Декарта. Формування методів наукового пізнання та їхнє співвідношення, що характерно для постнекласичної науки, і призвело до погляду, що класична наука прагнула до завершеного знання. В той час як метою сучасної науки є врахування існуючих невизначеностей, зумовлених ймовірнісним характером явищ у мікросвіті, в політиці, чи то у поведінці людини. Загроза для об'єктивного аналізу поведінки індивіда, політичних процесів і загалом наукового пізнання полягає у спробах перетворити складність людського буття і функціонування Всесвіту на підставу маніпулювання людьми. Фактично постправда заповонила усі сфери людської діяльності. Де більше, де менше. Тому знову виникає потреба повернення до раціоналізму на противагу новітньому зростанню некритичного сприйняття наративів, основним змістом яких є спрямованість на занепад людського нахилу до думання. Ця проблема постійно супроводжує людину, яка переважно схиляється до уникнення критичного аналізу. Складно у щоденній буденній практиці дотримуватися максими Рене Декарта – «Піддай усе сумніву». Складно позбавлятися ілюзій, виходити за рамки власних стереотипів. Відмова від раціонального аналізу, зокрема політичних процесів, які так чи інакше впливають на щоденне життя, містить загрози, масштаб яких явно ігнорується. Про це влучно сказав Едмунд Берк: «Ви лякаєте себе привидами й проявами, а дім ваш тим часом стає пристановищем грабіжників. Таке буває з усіма, хто зосереджуючи увагу лише на оболонках і шкаралуцах історії, думає, що веде війну з нетерпимістю, гординою і жорстокістю, в той час як, викликаючи відразу до хибних принципів, що були основою давноминутих протистоянь, узаконює і живить ті самі огидні вади в інших, сучасних протистояннях, можливо, навіть гірших, ніж ті, колишні». Точний опис сучасного сприйняття багатьох політичних процесів, і не лише більшістю звичайних громадян, а й значною частиною науковців.

Новітні технології дозволяють ефективно впливати на свідомість і підсвідомість людини, роблячи наголос на емоційній складовій відповідним чином препаративаних повідомлень. Однією із причин є поведінка сучасної людини, яка вже сприймається не як суб'єкт прийняття рішень, а як споживач контенту. Відповіддю на проблему може бути повернення громадянином собі суб'єктності.

І тому такою цікавою є наша сьогоднішня розмова про Валерія Миколайовича, як приклад для наслідування, що демонструє: в складних умовах змін (світоглядних парадигм, економічної і політичної системи, технологічного стрибка) можна і необхідно зберігати мужність. І, спираючись на неї, реалізовувати свій потенціал, мистецький і науковий.

На завершення я хотів би наголосити на ще одній складовій постаті Валерія Миколайовича – організатора науки, як завідувача кафедри, і як наукового керівника. Він стимулював до творчого пошуку, підтримував самостійність думки та був прикладом критичного мислення. Валерій Миколайович Денисенко залишив нам у спадок багатий творчий доробок, який необхідно розвивати та популяризувати.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Ігорю Ярославовичу. Я забув сказати, що Валерій Миколайович був науковим консультантом Ігоря Ярославовича, який у 2011 році захистив у нашій спецраді докторську дисертацію на тему «Свобода особи в українській політичній думці правого спрямування (20–30-х рр. XX ст.)».

Наступним до слова я хочу запросити ще одного учня Валерія Миколайовича – Андрія Стефановича Гарбадіна. За його керівництва він захистив кандидатську дисертацію. Тема виступу Андрія Стефановича – «Валерій Денисенко: дух мислення, слово науки, подих мистецтва».

Андрій Гарбадин:

– Дякую за надане слово. Шановні колеги, сьогодні ми зібралися тут не просто для того, щоб згадати ім'я, а щоб вшанувати цілий світ – світ думки, науки, людяності, який був уособленням Валерія Миколайовича Денисенка. Цього року йому могло би виповнитися сімдесят років. Це число – не просто позначка на календарі. Це – ціла епоха, яку він уособлював, формував, надихав.

Валерій Миколайович був духом мислення. Його думка ніколи не зупинялася. Вона була вільною, сміливою, глибокою. Він не просто мислив – він учив мислити. Його погляди на життя були позбавлені догм і шаблонів. Він розкривав перед нами горизонти, про які ми навіть не здогадувались. Його критичний розум, поєднаний з внутрішнім етичним компасом, допомагав бачити суть речей, розуміти закономірності історії, політики, людської поведінки.

Він був словом науки. Його слово – завжди влучне, завжди вагоме. У своїх працях, лекціях, виступах Валерій Миколайович не просто доносив знання – він формував культуру мислення. Завдяки йому кафедра теорії та історії політичної науки стала не просто навчальним осередком, а справжньою школою мислителів. Він виховав не одне покоління політологів, науковців, викладачів, державних діячів. Його авторитет не ґрунтувався на посадах – він ґрунтувався на змісті його слів і глибині його думок.

І, водночас, Валерій Миколайович був подихом мистецтва. Мистецтво було у його голосі, у жестах, у словах. Він умів говорити так, що кожна лекція ставала виставою, а кожна дискусія – симфонією думок. Його сприйняття прекрасного проявлялося в усьому: в мові, у ставленні до студентів, у щирій радості від чужого таланту. Він цінував поезію, музику, живопис – не як споглядач, а як людина, яка відчуває. Він був не лише письменником та художником, він сам був митцем у глибокому сенсі – у сенсі вміння творити не предмети, а простір, в якому народжуються ідеї, стосунки, надії.

Для багатьох із нас він був більше, ніж викладач. Він був символічним батьком, наставником, порадиником, другом. Він дбав про нас не з обов'язку, а з серця. Умів побачити в кожному щось унікальне, підтримати в складний момент, надихнути на більше. Його довіра окрилювала, його віра додавала сміливості.

Він був людиною, яка не боялася складних питань. Він шукав істину там, де інші боялися навіть заглянути. Його інтелект був озброєний гуманністю, а його знання завжди йшли поруч із доброзичливістю. Саме це і робило його постать великою.

Сьогодні ми пам'ятаємо і сумуємо. Але разом з тим – дякуємо. Дякуємо долі за те, що мали можливість працювати поруч із ним, вчитися в нього, слухати його, бачити, як він творив свою справу. Його немає фізично, але дух його лишається з нами. У наших текстах, у наших роздумах, у наших студентах.

Пам'ятаємо та сумуємо за нашим Митцем, Другом, Порадиником.

І обіцяємо: дух мислення, слово науки та подих мистецтва, який він залишив нам, не зникне. Ми понесемо його далі.

Вічна пам'ять Валерію Миколайовичу Денисенку.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Андрію Стефановичу, за Ваші спогади про друга та наставника. Далі, до слова я хочу запросити Лесю Ярославівну Угрин, яка поділиться своїми спогадами про Валерія Миколайовича та розповість про людиноцентричний підхід як основу його наукових поглядів.

Леся Угрин:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Досі не віриться, що Валерія Миколайовича немає з нами. Я згідна з колегами, що ми повинні бути щасливими, бо знали Валерія Миколайовича, працювали разом. Він завжди підтримував усіх у творчих і наукових починаннях, передовсім своїх учнів. Сьогодні на кафедрі – майже всі його учні, або учні його учнів. Політологічна школа, створена Валерієм Миколайовичем, функціонує, збільшується й посилюється. Дійсно, треба думати про її інституціоналізацію.

Валерій Миколайович – людина талановита, творча, цікава в усіх вимірах та виявах свого життя – у мистецтві, науці, викладанні, спорті, відпочинку. Він володів мистецтвом жити та навчав цього своїх учнів та колег. Звичайно, що тут не можу не згадати про нашу спільну сторінку кафедри – поїздки в Карпати, про які вже говорили колеги. Завжди вони супроводжувалися не лише походами в гори, смачним пловом та бограчем, який готував Валерій Миколайович, але й цікавими науковими бесідами та дискусіями.

Валерію Миколайовичу була властива риса, яку я визначаю як людиноцентризм. Вона проявлялася і в особистісних відносинах та спілкуванні, в повазі до кожної людини, до кожного студента, і, звісно, принцип людиноцентризму став основою наукових поглядів та праць професора Денисенка. Відомо, що дослідницькі інтереси Валерія Миколайовича сформувалися в межах філософії політики, теорії систем, політичної аксіології та антропології. Основною ж дослідницькою проблемою його наукових праць була людина. Про це свідчать і назви його книг і численних статей, які завжди містили антропологічні концепти – людина, свобода, творчість.

Гуманістичним основам політики присвячені численні дослідження професора Денисенка, в яких концептуалізовані історичні та сучасні процеси формування політико-правових цінностей – права, громадянського суспільства, демократії, які забезпечують свободу людини, справедливість. Ця ж тематика пронизувала його лекційні курси. Антропологічний тренд був сприйнятий і на кафедрі – його колегами та учнями. І це дуже важливо, адже предметом політології є інститути, процеси, але без людини вони не мають сенсу.

Валерій Миколайович багато писав і багато зробив для методологічного розвитку політичної науки. І найбільше, що він зробив для цього – створив нашу кафедру, задав наукові напрями та тренди, які працюють і досі. Наприклад, я була рецензентом дисертаційної роботи Михайла Васильовича Ковальчука, захищеної після смерті Валерія Миколайовича, але його дух і світогляд, стиль були присутні.

Валерій Миколайович був прекрасним організатором та адміністратором, який сформував нашу кафедру не лише як структуру, але й створив наш колектив, нашу спільноту, навчив нас допомагати один одному, підтримувати. Ми й надалі дотримуємось цих принципів.

Я пам'ятаю як довго приймали рішення про створення кафедри, в якийсь момент вже не було надії. І тут раптом до мене телефонує Валерій Миколайович з питанням: «Ти переходиш?». Звісно, що я погодилася. Він створив не просто кафедру, а створив родину.

Надзвичайно сумно, що доля так розпорядилася і плани Валерія Миколайовича – наукові, особисті – так і залишилися планами. Я вважаю, що він був оптимістом і напевно ним залишався до останнього подиху.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Лесю Ярославівно, за Ваш виступ. У ньому Ви згадали Михайла Васильовича Ковальчука. Саме його я хочу запросити наступним до слова. Він поділиться своїми враженнями про Валерія Миколайовича та зосередиться на специфіці його впливу на формування політичної науки в Україні. Михайло Васильовичу, будь ласка.

Михайло Ковальчук:

– Дякую. Валерій Миколайович був людиною, яка втілювала в собі життя, привносила життя у науку та робив науку живою. Валерій Миколайович, з точки зору свого впливу на наукове середовище чи на формування різних людей як науковців, мав колосальне значення. Про нього не можна говорити сумно. Я не знав його протягом довго часу, але мав честь бути його аспірантом та видавати свої перші наукові праці за його керівництва, зокрема й формулювання теми моєї дисертаційної роботи здійснювалось в обговоренні з ним. Це був приклад людини, яка поєднувала в собі діалектику, різносторонність та постійний синтез раціонального та ірраціонального, наукового та мистецького.

Якщо говорити про Валерія Миколайовича як науковця і про спадок, який несе наша кафедра, то варто згадати те, що кафедра теорії та історії політичної науки філософського факультету Львівського університету була заснована саме ним. Власне лише цим фактом можна підкреслити його вплив на формування та становлення політичної науки в Україні, зокрема у Львові. Адже він не просто сформував кафедру, а сконструював певний науковий дискурс політичної науки на методологічному рівні, заповнюючи такі фундаментальні «білі плями», як проблема конструювання знання про політику, співвідношення раціонального та ірраціонального в політиці, що, своєю чергою, сигналізувало про зосередженість його наукового погляду на проблемі не лише функціонування політичних систем чи режимів, а куди глибше – на природі принципів, які лежали в основі розуміння та функціонування політики.

З іншого боку, важливо зауважити, що його як дослідника приваблювала ідея всеохопного підходу до вивчення політики, максимально уникаючи редукціонізму. Це ми можемо помітити в постійному зверненні Валерія Миколайовича до ідеї ірраціональності політики, яка, попри свою складність у спробах досліджень чи систематизації, все ж залишається одним з рівнів функціонування політики. Саме тут варто констатувати специфічність його методологічного підходу, який ставив собі за мету схоплення політики як категорії, предикатом якої є не лише раціональність, а й ірраціональність, нехтування якою призводить до спрощення. Ми знаємо, яке важливе для Валерія Миколайовича місце займав Гегель. В ньому була постійна діалектика, раціональне і ірраціональне, притягання протилежностей, емоційне, але завжди виважене.

Коли я захищав дисертацію, то мав за честь познайомитись з Ольгою Володимирівною Бабкіною, яка була моїм опонентом. Я пам'ятаю як ми з нею зустрілися і вона зауважила, що моя тема має відбиток впливу Валерія Миколайовича Денисенка. Важливим було те, що на той момент вона не знала, що мою тему ми формулювали разом з ним. Це було для мене показником того, який вплив на наукові кола й політологічний дискурс мав Валерій Миколайович. Адже науковці в галузі політології могли зауважити його специфічний «почерк» у проблематичних полях політичної науки, що досліджувались у нас на кафедрі, яка продовжує розвивати «денисенківську парадигму» політичної науки.

Валерій Миколайович – це не просто людина, яка творила кафедру, не просто людина, яка творила наукову школу, хоча, безумовно, він все це зробив. Валерій Миколайович створив колектив, який не просто продовжує нести закладені ним традиції, а й продовжує розвивати певні методологічні принципи, які притаманні дуже малій кількості

наукових шкіл. Ці закладені ним принципи дозволяють говорити нам про цю людину як про вчителя, людину, яка оживляла науку і завжди повертала Людину у науку, навіть з її ірраціональною складовою. Ми повинні дотримуватися цих принципів, слідувати їм і сповідувати їх тому, що всі вони будувалися на принципі життя та наукового різнобарв'я Валерія Миколайовича Денисенка.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Михайло Васильовичу. Дійсно, коли Валерій Миколайович визначав теми дисертацій, то він завжди наполягав на тому, що треба визначити певні принципи, тобто не щось мінливе, а те, що лежить в основі, є фундаментом того чи іншого явища, того чи іншого процесу.

Михайло Васильович захистив дисертацію на тему, яку він сформулював з Валерієм Миколайовичем, і успішно її захистив. Це демонструє, що його справа живе і ми будемо далі в цьому напрямі працювати.

Треба також згадати, що Валерій Миколайович ініціював створення «Вісника Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії». Володимир Петрович Мельник підтримав цю ініціативу і Валерій Миколайович разом з Олександром Михайловичем Сорбою, на жаль, вже покійним, доклали усіх зусиль для його виходу та для того, щоб він став фаховим. Цей Вісник досі функціонує і ми маємо можливість публікувати у ньому свої статті.

Крім того, майже всі тут присутні, крім молодшого покоління, є вихідцями зі спеціалізованої вченої ради Д 35.051.17, яку очолював Валерій Миколайович. Тобто, ми у тому чи іншому ступені були дотичні до цієї ради, захищали там свої кандидатські та докторські дисертації. Протягом тривалого часу вченим секретарем цієї вченої ради була наша колега Вікторія Вікторівна Бунь.

Вікторіє Вікторівно, я запрошую Вас поділитися спогадами про Валерія Миколайовича та про функціонування спеціалізованої вченої ради Д 35.051.17 за керівництва Валерія Миколайовича Денисенка.

Вікторія Бунь:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Сьогодні було вже багато сказано про Валерія Миколайовича. Я б хотіла доєднатись до думки, що Валерій Миколайович був життям, він асоціювався з ним. Складно уявити, що його вже нема. Коли приходиш на кафедру, то не виникає думка, що його тут немає, а гадаєш, що Валерій Миколайович є і він живе з нами. Іноді здавалося, що в нього більше енергії та бажання жити, ніж у нас всіх. Він організовував навчальний процес, науковий процес, ініціював відпочинок, ми з ним їздили в Карпати. Він творив життя, навколо нього воно буяло. Він надихав людей, він змушував нас рухатися. Дуже прикро що він так рано пішов, бо він ще міг творити та ще надихати людей.

Тепер детальніше про спеціалізовану вчену раду Д 35.051.17. Завершальним етапом атестації кадрів вищої кваліфікації є публічний захист дисертації на засіданні спеціалізованої вченої ради. Важливою складовою роботи Валерія Миколайовича була організація роботи спеціалізованої ради Д 35.051.17 із захисту кандидатських та докторських дисертацій з політичних наук за спеціальностями 23.00.01 – теорія та історія політичної науки та 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

До 2003 року Валерій Миколайович виконував обов'язки вченого секретаря ради Д 35.052.02, де окрім спеціальностей «соціальна філософія та філософія історії» та «історія філософії» відбувалися також захисти кандидатських і докторських робіт з політичних наук.

Спеціалізована вчена рада Д 35.051.17 була створена згідно з наказом ВАК України № 327 від 14 травня 2004 року. Рада приймала до розгляду та проводила захисти дисерта-

цій на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси, 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. На той час головою ради був затверджений доктор політичних наук, професор Денисенко Валерій Миколайович, заступником голови – доктор соціологічних наук, професор Черниш Наталія Йосипівна, секретарем ради – кандидат політичних наук, доцент Шурко Оксана Богданівна. Рада функціонувала до кінця 2021 року.

Роль голови ради визначалася Положенням про спеціалізовану вчену раду, затвердженим Міністерством освіти і науки України (МОН), та включала низку ключових функцій. До функцій голови спеціалізованої вченої ради належали, по-перше, організаційно-координаційна діяльність: скликання засідань ради та формування порядку денного, контроль за дотриманням процедурних норм під час захисту дисертацій, взаємодія з МОН щодо акредитації ради, змін до її складу тощо. По-друге, науково-методичне керівництво: забезпечення відповідності тем дисертацій профілю ради, контроль якості експертизи дисертацій, вирішення спірних питань щодо наукової новизни робіт. По-третє, представницькі функції: підписання протоколів рішень ради, певний час голова ради підписував дипломи про присудження наукових ступенів; участь у заходах МОН, пов'язаних з реформуванням атестації наукових кадрів. По-четверте, відповідальність за дотримання етики: попередження конфліктів інтересів серед членів ради, реагування на апеляції та скарги щодо результатів захистів.

Валерій Миколайович виконував усі ці функції бездоганно, був чудовим модератором наукового процесу, про що свідчать результати роботи ради. Зокрема, за період з 2004 року до 2019 року було захищено 25 докторських дисертацій (8 – зі спеціальності 23.00.01; 17 – зі спеціальності 23.00.02); 164 кандидатські дисертації (47 – зі спеціальності 23.00.01; 117 – зі спеціальності 23.00.02).

До складу ради у різний час входили доктори політичних, філософських, історичних, соціологічних та економічних наук. У складі ради були представлені працівники навчальних закладів з різних частин України. Зокрема, до складу ради входили науковці Львівського національного університету імені Івана Франка, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Національного університету «Львівська політехніка», Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

У раді захищалися аспіранти, докторанти та працівники таких вишів, зокрема: Волинського національного університету імені Лесі Українки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Ужгородського національного університету, Національного університету «Львівська політехніка», Запорізького національного університету, Сумського державного університету, Української академії друкарства, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія» тощо.

Опонентами у раді були працівники зазначених закладів вищої освіти, а також науковці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Севастопольського національного технічного університету, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Донецького національного університету імені Василя Стуса, Київського національного торговельно-економічного університету, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна тощо.

Отже, спеціалізована вчена рада була осередком комунікації науковців зі всієї України і не тільки.

Андрій Гарбадин:

– Вікторіє Вікторівно, я перепрошую, а Ви часом не аналізували на які теми захищали дисертації здобувачі у спецраді. Можливо, були певні особливості?

Вікторія Бунь:

– Дякую за запитання. Готуючись до виступу, я опрацювала цю інформацію. Тематика дисертацій в межах двох спеціальностей була дуже різноманітна. Українські науковці досліджували широкий спектр тем, що відображають сучасні виклики, історичні процеси та специфіку України в контексті світової політики.

Роботи зі спеціальності 23.00.01 були присвячені світовій та українській політичній думці. Зокрема, науковці досліджували погляди таких діячів, як Отто Ейхельман, Осип Назарук, Лонгин Цегельський, Сергій Шелухін тощо. Дисертанти розглядали низку проблем у межах різних політичних доктрин. Наприклад: політичне відчуження людини в сучасних теоріях політичного лібералізму; концептуалізація відносин «людина – держава» в лібералізмі; межі свободи у політичній доктрині лібералізму Фрідріха фон Гаєка; співвідношення наукового та ідеологічного у поглядах на демократію представників українського консерватизму XX століття; свобода особи в українській політичній думці правого спрямування (20–30-х роках XX століття); ідейно-теоретична спадщина та практична діяльність українських лівих Галичини (кінець XIX-перша третина XX століття).

Ціла низка робіт була присвячена теорії політики та методології політичної науки. Зокрема, у переліку тем є такі: моделювання як метод аналізу політичних процесів; принципи моделювання громадянського суспільства як системи соціально-політичних відносин; принципи реалізації просторово-часових вимірів політики; принципи еволюції наукової концептуалізації корпоративізму; рефлексивність політичного знання в класичних та новітніх пізнавальних практиках; семантична парадоксальність політичного дискурсу; взаємодетермінованість антропологічних та часово-просторових вимірів політичного; принципи концептуалізації поняття «людина політична» в сучасній політичній науці; культурний матеріалізм як методологія дослідження сучасної політики; принципи раціоналізму в утопічних та антиутопічних теоріях; політологічний контекст; принципи співвідношення наукового та ідеологічного знання у політичній науці.

Суттєва частина робіт присвячена функціонуванню політичних інститутів і процесів в Україні та світі. Автори досліджували виборчі системи та виборчий процес, електоральну поведінку, зокрема виборчу систему ФРН як інституційну основу формування представницьких органів влади та механізм артикуляції інтересів громадян; регіональні виборчі кампанії початку XXI століття; ресурси виборчої кампанії та особливості їх використання в Україні; детермінанти електорального вибору; нормативні межі маніпулювання електоратом у виборчому процесі.

Значна частина робіт присвячена аналізу ролі парламенту, уряду та особливостям функціонування президентської влади в Україні та закордоном. Зокрема, досліджувалися такі теми: порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір; різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи; порівняльний аналіз урядів меншості у європейських парламентських демократіях; порівняльний аналіз політичних інститутів Арабської Республіки Єгипет та Королівства Саудівська Аравія.

Партії та партійні системи у сучасному та історичному контексті також дуже часто були темами дисертацій, зокрема: національне питання в діяльності легальних українських

політичних партій Західної України у 1935–1939 роках; принципи міжпартійних взаємодій у суспільствах, що трансформуються; партійна система Німеччини: політологічний аналіз механізму взаємодії органів державної влади та політичних партій (1990–2005 роках); політичні партії в умовах парламентаризму; Республіканська та демократична партії США наприкінці XX – початку XXI століття: процеси модернізації діяльності в Конгресі; трансформація політичного руху в масову політичну партію нового типу на прикладі NSDAP і PNF (порівняльний аналіз); особливості процесу інституалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту; вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України; політична конкуренція парламентських партій; принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій.

У фокусі дисертантів також була така важлива проблема, як децентралізація і реформи місцевого самоврядування в Україні та особливості функціонування місцевих органів влади у різних країнах світу. Зокрема, інституційні засади становлення та функціонування місцевих органів публічної влади на Закарпатті у складі Першої Чехословацької Республіки; місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації; особливості імплементації європейських стандартів у діяльність органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації; функціонування місцевої демократії у постсоціалістичних суспільствах Центральної і Східної Європи; регіональна політика України: відносини «центр – регіони» як фактор забезпечення територіальної цілісності держави.

У переліку тем є дослідження, присвячені дослідженню взаємодії релігії та політики. Наприклад, політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства; формування соціально-політичної доктрини Української Греко-Католицької Церкви; взаємодія церкви та інститутів громадянського суспільства: політологічний аналіз.

Невід’ємною складовою досліджень були питання безпеки, конфліктів та діяльності Збройних сил: безпека особи в транзитних суспільствах: політико-інституційний вимір; міжетнічний конфлікт як соціально-політичне явище; кадрова політика та її роль у реформуванні Збройних сил України; публік рилейшнз Збройних сил як фактор демократизації та оптимізації цивільно-військових відносин.

Здобувачі досліджували проблеми політичної комунікації, вплив медіа та соціальних мереж на політичний процес. Наприклад: політична комунікація в системі міжпартійних та внутрішньопартійних відносин в Україні; політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя суспільства; роль засобів масової комунікації у формуванні іміджу публічної влади.

Отже, підсумовуючи, треба ще раз наголосити, що Валерій Миколайович як голова спеціалізованої вченої ради творив науковий процес і повсякчас демонстрував глибокі наукові знання, організаційний талант і принциповість у питаннях якості дисертаційних досліджень.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Вікторіє Вікторівно. Дуже точно Вікторія Вікторівна згадала про організацію цього процесу, функціонування спеціалізованої вченої ради. Адже це була не тільки наука, а й теплі розмови. Саме тому наступним до слова я хотів би запросити Святослава Миколайовича Мотрена з виступом на тему «Валерій Денисенко – людина, котра зналася на теплих розмовах». Будь ласка, Святославе Миколайовичу.

Святослав Мотрен:

– Дякую за надане слово. Для назви свого виступу я використав тезу з першого Вечора пам'яті Валерія Миколайовича, який викладачі нашої кафедри разом зі студентським товариством «Іванова Комора» провели у листопаді 2019 року. Одразу по тому, як Валерія Миколайовича не стало. Власне, таким нам, всім, хто його знав – студентам, колегам, – він і запам'ятався – людиною, котра зналася на теплих розмовах, вміла торкнутися душі.

Моє знайомство з майбутнім шефом відбулося дистанційно влітку 2006 року, коли я був абітурієнтом, який ще не вирішив, куди вступати. Готувався йти на журналістику, згодом почав схилитися до міжнародних відносин, а зрештою опинився на політології. Сталося це з подачі моєї мами, яка сказала: «Ти хотів бути журналістом, тож сміливо вступай на політологію, оскільки хорошому політологу легше стати добрим журналістом, ніж навпаки».

І ось в якийсь з липневих днів, після того, як подав документи, я проходив вулицею Словацького повз славнозвісну старовинну пиріжкову, саме навпроти центрального входу до Головної пошти, і помітив елегантного, вишукано вбраного чоловіка. Ця риса – вдягатися зі смаком – не вельми притаманна українським чоловікам, на відміну від, скажімо, французів, італійців, за якими я спостерігав, коли бував закордоном. Тож він одразу привернув увагу. До того ж мав гарну шкіряну сумку, із тих, які мені завжди подобались. Зосередившись на ньому погляд, я навіть не встиг розгледіти його супутницю, з якою вони, безсумнівно, пасували одне одному за стилем. Я не знав, хто це, звідки, тим не менш він мене приворожив. Блондин, в окулярах, інтелігентний – певне іноземець, подумалося.

Незабаром розпочалося моє навчання на політологічних студіях. На другому курсі ми з одногрупниками дізналися, що у нас створюється нова кафедра – теорії та історії політичної науки – і очолить її Валерій Денисенко. Яким же було здивування, коли я впізнав у ньому того самого чоловіка, якого бачив позаминулого літа. Тоді ж у мене промайнула думка, що це, очевидно, невипадково, мабуть, загадкова гра долі. Я вірю в подібні знаки, коли хтось тобі раз-другий зустрічається і надалі ваші стежі переплітаються.

Так, до слова, теж сталося з покійним Олександром Сорбою. Багато присутніх тут його знали. На першому курсі я вирішував питання з індивідуальним планом щодо іноземної мови. Замість відвідувати заняття з англійської, якою досить непогано володів, пробував перевестися на французьку, оскільки нею здавна мріяв опанувати. І в процесі натикнувся на деякі бюрократичні труднощі. Якось забіг в деканат, щоб все те остаточно полагодити, а там сидів приємний молодий хлопець, ще один блондин, який почув історію і дав мені цінні поради. Також не знав, хто він. Згодом виявилося, що це – викладач тієї ж новоствореної кафедри. В подальшому став моїм науковим керівником. В останні роки його життя ми здружилися, то можу сказати, що став навіть другом. Здійснив на мене неабиякий світоглядний вплив. Як вихованець Валерія Миколайовича, багато про нього розповідав.

Гадаю, ні для кого з присутніх не таємниця, що Валерій Миколайович мав досить складний характер. В тому сенсі, що бував непоступливим, не терпів спротиву своїй волі. Він не був ідеальним, непогрішним, як Папа Римський, не був неосудним. Як, зрештою, і кожна людина. Недарма сказано, що ми – люди і все людське нам властиве. Валерій Миколайович був саркастичним. Часто жартував. Подекуди ці жарти могли зачіпати. Був провокативним.

В процесі навчання як студент я не мав змоги досить близько його впізнати. Оскільки зі студентами Валерій Миколайович тримав дистанцію. Вони не були дотичні до

того життя, яке вирувало на кафедрі. Повноцінно я відчув Особистість Денисенка вже коли став аспірантом. У ставленні до студентів і аспірантів різниця була колосальна. Оскільки аспіранти, відколи приєднувалися до колективу кафедри, ставали й членами кафедральної родини, яку Валерій Миколайович започаткував. Тоді й постать керівника, цього патріарха, мені сповна розкрилася.

Не завжди я сприймав його екстравагантність. Подекуди, як чув уперше його жарти, то вони мене «тригерили». Те саме, між іншим, стосовно Валерія Миколайовича згадував і Олександр Сорба, який, попри все, його дуже любив. Навіть у тих певних наріканнях все одно відчувалася якась ревність, що, можливо, Валерій Миколайович не присвячує так багато уваги тобі, як би хотілося. І сам я де-не-де схожу ревність переживав.

В кожному Валерій Миколайович залишав слід. Врешті-решт, те, що всім нам є так багато про нього розповісти – свідчення абсолютної непересічності його особистості. Про дуже небагатьох людей можна стільки говорити, що не переговорити, і буде все одно, що пригадати.

Коли я захищав дисертацію, мій тато познайомився з ним і відзначив миттєву «хімію», синтез, синергію, що зав'язалася під час спілкування. Мій дідусь, котрий приїхав з Хмельницького, був присутнім на захисті, теж досі з теплою ділиться спогадами, каже, що Валерій Миколайович – феноменальна людина, котра притягувала до себе, випромінювала магнетизм. З ним було приємно бути поруч.

Те, про що вела мову Вікторія Вікторівна – широкі академічні зв'язки Валерія Миколайовича, його внесок у відкриття і функціонування спеціалізованої вченої ради, приятельські відносини з представниками різних університетів України – ознака надзвичайної комунікабельності. Далеко не кожна людина здатна настільки легко налагоджувати зв'язки, прокладати мости, вести комунікацію, забезпечувати міцність, тривалість відносин, надавати їм додаткового неформального, дружнього характеру.

Як багатьма тут було зауважено, Валерій Миколайович діалектично, але й водночас напрочуд гармонійно, поєднував у собі дві складові – раціональне та ірраціональне: науковець і митець, учений і художник, цинік і людина дуже душевна, готова підтримати у скрутний момент, яка дає натхнення. До речі, Олександр Сорба пригадував як він молодим аспірантом проходив крізь буремний період, і саме Валерій Миколайович був тим, хто простягнув руку допомоги, запалив смолоскип і витягнув зі стану безнадії.

Саме таким запам'ятався Валерій Денисенко: творчий, багатогранний. Людина-динаміка, людина-енергія, людина-життя. Умів запалювати, умів надихати. Він був глибою, скелею. Притому, що на нього можна було нарікати подекуди, скаржитись через щось, коли його не стало, лишилася пуста і нічим її не заповниш.

Я про Валерія Миколайовича завжди думав: радше гори зрушаться, моря пересохнуть, а він завжди буде. Звістка про те, що він невиліковно хворий, ошелешила, немов грім серед ясного неба. В той момент я відчув особисту ніяковість, оскільки не взяв участі в останньому засіданні кафедри – поїздки в Карпати.

Перед тим з Валерієм Миколайовичем трохи посварились. Частково через це, частково через інші обставини я не поїхав з усіма. Потім неодноразово задумувався, чому так сталося. До сьогодні мене це непокоїть, не зникає смуток, адже Валерія Миколайовича я вже так і не побачив. Коли він ще був живий з'являлась думка написати йому, перепросити. Але повідомили, що він у такому стані, коли мабуть краще його не турбувати. Тож так і лишається на душі цей осад, відчуття чогось недовиконаного мене переслідує. Але сподіваюсь, Валерій Миколайович нас чує. Як казав Василь Йосифович, можливо, з нами десь зараз незримо присутній. То може мене й пробачить. Як людина, котра цінувала відвертість і зналася на теплих розмовах.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Святославе Миколайовичу, за Ваш емоційний виступ. Далі хочу надати слово нашій колезі, учениці Валерія Миколайовича, Святославі Ігорівні Возняк. Тема її виступу – «Валерій Денисенко: наставник, керівник, Людина».

Святослава Возняк:

– Дякую. Сьогодні вже багато сказано про те, якою надзвичайною особистістю був Валерій Миколайович – людина з унікальними здібностями у багатьох галузях, з винятковим баченням і смаком, глибоким розумом і високим духом. Абсолютно справедливо було згадано, що талановита людина – талановита в усьому. І це саме про нього. Він був неймовірним викладачем, блискучим науковцем і просто чудовою людиною. Людиною з великої літери.

Я познайомилася з Валерієм Миколайовичем у другому семестрі першого курсу. Тоді старші курси нас трохи лякали: мовляв, предмет буде складним, іспит – суворим, а зрозуміти лекції буде непросто. Та виявилось, що це був не просто предмет – це був досвід. Це була зустріч з океаном знань, до якого ми лише доторкнулися.

Пам'ятаю першу лекцію з «Історії політичних вчень (друга частина)». Валерій Миколайович запитав: «Ви знаєте Петрарку? Знаєте якийсь сонет Петрарки?». У відповідь – тиша. І він спокійно сказав: «На наступне заняття вивчіть сонет Петрарки». А ще: «Ви читали Умберто Еко? Ні? Тоді на наступний раз прочитайте».

І так було майже на кожній лекції. Кожна з них – це був не просто виклад матеріалу, а справжній інтелектуальний перформанс. Він, напевно, і сам не завжди знав, куди занесуть його роздуми, імена, твори, факти. Але завжди залишав нам своєрідні «гачки» – для роздумів, для пошуку, для натхнення. Його стилем був живий, невичерпний діалог з культурою. Я щиро вважаю, що такі люди, як він – рідкість.

Хочу також поділитися історією, яка для мене стала дуже показовою. На третьому курсі, 19 грудня, ми складали письмовий іспит з «Філософії політики» – одного з його «флагманських» курсів. Моя подруга отримала «талон», і я, як староста, пішла просити про можливість доздати предмет одразу в цей день. Він вислухав і суворо відповів: «Буде здавати «талон» разом з усіма». Я вийшла засмучена. Та за мить відчинилися двері кафедри і Валерій Миколайович виніс цілу пачку цукерок зі словами: «Це вам передав Святий Миколай, щоб не сумували». Це було так «по-денисенківськи»: строго по суті, але з теплом, по-людськи.

На п'ятому курсі він запросив мене до участі в Круглому столі з нагоди 2400-ліття Аристотеля. Ми затверджували тему, він редагував мої тези. Після виступу запросив в аспірантуру. Я й не думала про це раніше, але після його підтримки вирішила спробувати.

Коли я почала працювати лаборанткою на кафедрі, то побачила Валерія Миколайовича і як керівника. Його спокій, легкість у вирішенні адміністративних питань, доброзичливість, – усе це вселяло довіру. Він ніколи не ділив людей на «ранги» – професорів, лаборантів. У нього завжди була субординація без зверхності та людяність без панібратства.

Він створював відчуття родини на кафедрі. Де ти – повноцінний член цієї родини, де тебе люблять, де тебе поважають, де з тебе, можливо, і пожартують, як і в кожній сім'ї. І, як у кожній родині, Валерій Миколайович формував традиції: святкування днів народження з тостами, новорічні корпоративи, виїзні засідання в Карпатах, методологічні читання, круглі столи... Кафедра була не просто місцем роботи – вона ставала домом.

Валерій Миколайович дарував кожному з нас незабутні миті і ми сьогодні згадуємо їх із великою вдячністю. Він любив життя і справді вмів його жити. Таку людину неможливо забути. Бо він залишив частинку себе в кожному з нас.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Святославо Ігорівно. Шановні колеги, дякую усім за цікаві та теплі спогади про нашого Валерія Миколайовича. Ми вже неодноразово згадували про наукову школу, яку він створив. Сьогодні тут присутні і учні Валерія Миколайовича, і вже учні його учнів. Тобто справа його живе, його школа функціонує. Власне, я хочу перейти до другої частини Круглого столу – презентації наукових доповідей аспірантів нашої кафедри, які є невід’ємною частиною згаданої школи. Тож слово надаю аспіранту третього року навчання Богдану Бевзі. Тема його виступу – «Інституційний суб’єкт мережевого конструювання національної ідентичності: методологічний аспект».

Богдан Бевза:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. З Вашого дозволу я б хотів спочатку сказати декілька слів про Валерія Миколайовича. У грудні 2018 року відбулися Передріздваїні методологічні читання, які організував Валерій Миколайович спільно з Святославом Миколайовичем. Для мене ця подія стала яскравим спогадом, оскільки в мене була доволі контрверсійна тема. Валерій Миколайович довго слухав доповіді. Коли дійшла моя черга і я розпочав свій виступ, то він почав заперечувати. Ми сперечалися затято, йому хотілося, щоб я усвідомив хибність своїх тверджень. Найважливішим є те, що після завершення цієї події він підійшов до мене і сказав, що ти правильно вчинив, що вирішив так довго та активно зі мною сперечатись. Для мене це був вищий пілотаж, бо він дав мені тоді урок. Це було моє таке перше враження, оскільки я зрозумів, наскільки треба бути обізнаним в усьому та мати змогу вийти за рамки наукового дискурсу. Згадана подія і сформувала в мене розуміння того, яким має бути науковий діалог та якою має бути культура діалогу. Сьогоднішній Круглий стіл є прикладом такого діалогу. І це дуже важливо, адже вшанування пам’яті має бути не тільки в спогадах, а й у діях.

Тепер перейду до своєї доповіді. Тож у формулюванні «формування (конструювання) національної ідентичності» знаходимо означення певного процесу, де є суб’єкт, що здійснює формування, а також об’єкт – власне національна ідентичність. На сьогодні проблема суб’єкта формування національної ідентичності полягає у діалектичній взаємодії «держава – індивід (інколи суспільство)», а також в екзистенційному вимірі – у наявності чи відсутності цього суб’єкта в умовах, що досліджуються.

З одного боку, підхід, що визнає суб’єктом державу, можна наректи етатистським, тоталітарним або взагалі радянським чи імперським.

Але все ж держава – один із основних суб’єктів конструювання ідентичності – володіє найбільшими ресурсами, каналами комунікації. Ідентичність формується у процесі взаємодій з іншими суб’єктами. Тоталітарність чи етатизм визначається принципами цих взаємодій. Існування такого підходу також зумовлене фактом тривалого домінування держави у сфері консолідації громадян шляхом формування національної ідентичності та легітимації національної ідеї.

З іншого боку, людиноцентричний підхід можна наректи таким, що себе не виправдав, несистемним і, зрештою, ненауковим, оскільки не пропонує узагальнень. Його існування зумовлене появою нових акторів, які суттєво впливають на процес формування та легітимації національної ідентичності, а саме: транснаціональні актори, міжнародні організації, інші держави, соціальні й етнічні групи всередині держави. Відсутність єдиного суб’єкта робить явище національної ідентичності змінним, а отже, методологія дослідження має містити інструментарій, що враховує чи навіть ґрунтується на явищі релятивності ідентичності. Тому дискурсивний підхід до аналізу ідентичності, а саме критичний

дискурс-аналіз, певною мірою вирішує згадане протиріччя, оскільки ґрунтується на соціальній дії як основі соціально-політичної реальності.

Національна ідентичність не є сталим нерухомим явищем, яке можна зафіксувати один раз та припинити дослідження. Навпаки, національна ідентичність – це динамічний конструкт, що має сталі базові ідеї та змінювані принципи та форми вияву цих ідей.

Водночас, принципи та форми вияву ідей ідентичності змінюються саме у дискурсі під впливом акторів, які є найбільш спроможними до таких змін. Це відображає проблему зовнішнього впливу на національну ідентичність за допомогою системного конструювання дискурсу. Для України ця проблема є особливо гострою у контексті зафіксованих у нормативних документах цілей РФ – знищення України та української ідентичності. Один із способів її вирішення – це заснування інституційного суб'єкта конструювання та реалізації національної ідентичності у партнерстві державної і місцевої влади та інтелектуальної спільноти і організацій громадянського суспільства. У такого суб'єкта має бути дуже проста система входу на найнижчий рівень впливу (водночас має бути високий рівень безпеки для входу на рівень конструювання когнітивних патернів), а також дуже потужна система зворотного зв'язку та комунікації з громадянами для збереження легітимності. Основними характеристиками такого суб'єкта має бути партисипативність, легітимність, інструментальність, безпека та дуже високий рівень горизонтальної комунікації. Детальний опис нормативного регулювання, системи управління, інституціоналізації та комунікації такого суб'єкта потребує додаткового дослідження.

Дякую за увагу.

На завершення хотів би додати, що я вдячний кафедрі за те, що Ви продовжуєте шлях Валерія Миколайовича, підтримуєте та розвиваєте його науковий дискурс та його ідеї.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Богдане. Ми це робимо разом, спільно з Вами, і викладачі, і аспіранти кафедри. Чи є запитання до Богдана? Будь ласка, Ігорю Ярославовичу.

Ігор Вдовичин:

– У 2022 році був прийнятий Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Чи цей Закон містить визначення суб'єктів конструювання національної ідентичності в Україні і як він, на Вашу думку, вплине на процеси формування і національної і громадянської ідентичності?

Богдан Бевза:

– Дякую за запитання. Так, у Законі «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначено суб'єкти її конструювання та утвердження – органи державної влади та місцевого самоврядування, заклади освіти та науки, громадські організації, інші інститути громадянського суспільства, медіа, центри національної культури. Створений також постійно діючий консультативно-дорадчий орган – координаційна рада з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності. Загалом можна констатувати, що Закон сприяє взаємодії та спільній діяльності різноманітних суб'єктів формування національної та громадянської ідентичності та інституціоналізує цей процес. Це сприятиме утвердженню національно-громадянської ідентичності в умовах російсько-української війни, війни, в якій держава-агресор прагне знищити нашу ідентичність.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Богдане, за відповідь і Вашу особисту позицію та внесок у процес утвердження національної ідентичності.

Ігорю Ярославовичу, колеги, чи є ще запитання до Богдана?

Ігор Вдовичин:

– Ні, немає.

Геннадій Шпунюв:

– Далі до виступу я запрошую нашого аспіранта третього року навчання Романа Іващенка з темою «Аналіз антиполітики в контексті методологічних засад дискурсивного інституціоналізму».

Роман Іващенко:

– Дякую. На початку я також хотів би загадати про Валерія Миколайовича. Як вже сьогодні відзначали, він був екстраординарною особистістю. Моє знайомство з ним відбулось безпосередньо на його лекціях. Спочатку більшість студентів не розуміли його лекцій через брак знань, особливо коли Валерій Миколайович говорив про філософію. Багатьом це дало мотивацію до опрацювання першоджерел, пізнання науки. Своїми діями він стимулював кожного з нас до наукового розвитку.

Я радився з Валерієм Миколайовичем стосовно теми курсової, запитував поради, рекомендовані першоджерела. Він сказав, що тема є складною, але ти спробуй. Спочатку я навіть не планував таку тему дослідження, але вийшло так, що та курсова робота дала поштовх до більш широкого дослідження та написання на її основі бакалаврської та магістерської роботи. Ці ідеї я розвиваю й у своїй дисертаційній роботі. Тож Валерій Миколайович значною мірою вплинув на те, чим я зараз займаюсь в науковому аспекті.

Отже, методологією, яку я використовую у своєму дослідженні, є конструктивістський чи дискурсивний інституціоналізм (один з різновидів неінституціоналізму). Треба згадати, що у політичній сфері «комунікативний дискурс» складається з окремих осіб та груп, які перебувають у центрі політичної комунікації та беруть участь у презентації, обговоренні та легітимізації політичних ідей для широкої громадськості. Це політичні актори – політичні лідери, урядові речники, партійні активісти. Вони доносять політичні ідеї та програми, розроблені в контексті координативного дискурсу, до громадськості для обговорення та розгляду в масовому процесі громадського переконання. Саме тому ця методологія була обрана для дослідження, оскільки перші спроби пояснити антиполітику належать східноєвропейським інтелектуалам і дисидентам: Дьордю Конраду, Вацлаву Гавелу, Чеславу Мілошу, Мілану Кундері. Вони розглядали її стратегією спротиву тоталітарним/авторитарним режимам моральною позицією відмови від авторитарних порядків і політики і пропонували нові підходи, які розходилися з доктриною режиму. Основний фокус уваги був приділений важливості суспільно-політичної комунікації, реорганізації політичних інститутів та посилення громадянина як політичної одиниці.

Інтерес до антиполітики знову з'являється на межі XX–XXI століття як відображення викликів ліберальним політичним системам, зумовлених бюрократизацією державних інститутів, неефективним управлінням і політичною комунікацією. Грунтовне дослідження феномену антиполітики характерне для британської школи, яка досліджує причини появи антиполітики, визначає її межі та вплив на політичну систему, оскільки східноєвропейські дисиденти означували антиполітику як похідне явище від тоталітаризму, що виникало в процесі суспільно-політичного протесту. Втім Джеррі Стокер та Колін Хей визначають антиполітику, як «провалля» між управліннями та тими, над ким здійснюється управління.

Британські та американські дослідники у вивченні антиполітики не змогли запропонувати єдиного визначення антиполітики. Ніколас Аллен та Сара Бірч зазначають, що антиполітика – це дуже широке поняття, яке стосується того, як переконання та практики

створюють взаємопов'язані виклики для авторитету та легітимності ліберально-демократичних державних інституцій. Вони пов'язують його з деполітизацією, визначаючи її аналогічно антиполітиці Дьордя Конрада: деполітизація – це заперечення вибору, свободи волі та обдумування, необхідних у будь-якому демократичному суспільстві. Лора Дженкінс вважає їхньою причиною постійну циркуляцію еліт. Через погане або невдале управління політичні партії втрачають власний електорат.

Інноваційний підхід пропонує Юрген Габермас, який пропонує розбудову дорадчої демократії, тобто пряме залучення громадян до політичного процесу, фундаментальну зміну політичного дискурсу та багаторівневу систему комунікацій. Антиполітика трактується як необхідний етап якісної зміни суспільно-політичних відносин, оскільки на сучасному етапі класичний підхід до політики не виправдовує себе і стимулює посилення абсентеїзму та політичного нігілізму.

Дякую за увагу.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Романе. Чи є запитання до Романа? Є. Будь ласка, Михайле Васильовичу!

Михайло Ковальчук:

– Дякую! Романе, ви визначаєте феномен антиполітики як виклик легітимності ліберально-демократичних державних інституцій. Чи може стати цей феномен, який набуває розмаху в усталених демократіях, політичні системи яких є своєрідними зразками для інших суспільств, серйозною загрозою для демократії загалом та її цінностей?

Роман Іващенко:

– Дякую за запитання. Антиполітика, втілена в діяльності та стратегіях антиполітичних партій та рухів, з одного боку, може бути виявом та способом протидії застарілим та неефективним принципам функціонування чинної політичної системи, своєрідним суспільним запитом на зміни, чинником, який сприятиме, чи, навіть, змушуватиме її реформуватись і модернізуватись. З іншого боку, в останні десятиріччя антиполітичні сили (їх ще називають антиістеблішментськими партіями) в низці демократичних держав завдяки значній електоральній підтримці стали вагомим чинником політичного процесу. Метою таких партій часто є радикальне переформатування чинних інститутів, що може привести до знищення демократичних принципів їхнього функціонування, зосередження влади в руках харизматичного лідера. Основою електоральної підтримки таких партій і лідерів (які часто не є професійними політиками) є пропагування популістських гасел, обіцянки швидких та простих рішень у відповідь на складні суспільні проблеми та запити. Прихід до влади антиполітичних сил може супроводжуватися імітацією обіцяних реформ, некомпетентністю представників «нового» істеблішменту, маніпулюванням громадською думкою і як наслідок – авторитаризація суспільних відносин і нівелювання цінностей демократії через демонстрацію її неефективності. В такому сенсі антиполітика є загрозою демократії, а ліберально-демократичні системи повинні сформулювати стратегію відповіді на антиполітичний та популістський виклик.

Геннадій Шипунов:

– Михайле Васильовичу, колеги, чи є ще запитання до Романа?

Михайло Ковальчук:

– Ні, немає.

Геннадій Шипунов:

– Наступним до слова запрошую ще одного аспіранта третього року навчання, Іллю Каламбета. Його доповідь – «Теоретичний та методологічний аспекти у дослідженні політичних наративів розважальних медіа».

Ілля Каламбет:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Спочатку я також хочу сказати декілька слів про Валерія Миколайовича. Для мене Валерій Миколайович був передусім людиною, яка ніколи не боялася бути собою. Це я запам'ятав ще з першого вересня на першому курсі. Я одразу ж звернув на нього увагу, на його зовнішній вигляд, на те, як він розмовляє. Коли він у нас почав викладати історію політичних вчень, то ми зрозуміли його слова про складність дисципліни. Тому я дуже сумлінно готувався до іспиту у Валерія Миколайовича. Він мене надихнув на те, щоб я шукав для себе нові теми. Власне те, що я досліджую у своїй дисертаційній роботі, значною мірою було визначено під його впливом.

Тепер щодо моєї доповіді. Сьогодні складно уявити своє життя без телебачення, музики, відеоігор та книг. Майже необмежений доступ до розважальних медіа дає змогу глядачеві пережити найрізноманітніші досвіди, відчувати емоції та отримати нову «їжу» для роздумів. Сучасна цивілізація дає нам змогу оцінити кіно, серіал, пісню чи відеогру, не виходячи з дому або ж навіть не вмикаючи персональний комп'ютер, достатньо розблокувати смартфон. Дослідники неодноразово говорили про важливість медіа у формуванні політичних ідеалів, поглядів, культури. Поль Рікер, Антоніо Грамші, Стюарт Голл, Мюррей Едельман, Теодор Адорно, Макс Горькаймер, Славој Жижек та багато інших. В межах філософії, культурології, філології, лінгвістики, психології, теорії кіно є багато досліджень, які аналізують основні наративи у кіно, книгах тощо..

Дослідити таке розмаїття і кількість контенту може бути проблематичним. Передусім надлишок контенту ставить питання: що дійсно варте уваги в дослідженні політичних наративів у розважальних медіа? Відповідно треба сформувати конкретну та вичерпну методологію, яка допоможе нам раціонально опрацювати інформацію.

Поль Рікер розглядав політичні наративи як інструмент структурованого подання політичної реальності, який формує політичну ідентичність та легітимізацію влади. Стюарт Голл, своєю чергою, стверджував, що медіатексти не є нейтральними, а кодують ідеологічні послання, що декодуються по-різному, залежно від соціального становища глядача. Теодор Адорно та Макс Горькаймер у праці «Діалектика Просвітництва» наголошували, що індустрія культури є механізмом «стандартизації мислення». Своєю чергою, Сьюзен Сонтаг застерігала проти естетизації авторитаризму в популярних формах мистецтва.

Поняття «наратив» прийшло в політичну науку з кіно, книг та театру. В межах політичної науки політичний наратив можна визначати по-різному. Зокрема, політичний наратив виникає з політичного поля, наприклад, наратив парламенту, уряду, партії, політичних демонстрацій, або наратив, сформований політиками, публічними особами відповідно до їхньої сфери впливу. Політичний наратив також може розглядатись як такий, що містить у собі категорії, що вважаються політичними. Такими категоріями можуть бути владні відносини, колективне прийняття рішень або компроміс. Наратив може вважатися політичним навіть за умови, що був згенерований за межами політичної структури.

Перше визначення надає нам конкретні категорії, які ми можемо використовувати для дослідження. Друге – може створити проблеми у визначенні політичних категорій, адже можна надати політичності тим категоріям або феноменам, які за своєю суттю не є політичними. Попри очевидні ризики в обранні такого підходу, саме ним ми оперуємо. Адже розважальні медіа є радше культурним елементом соціальної реальності. Відповідно нам варто опрацювати термін політичних наративів крізь ширшу призму. Тобто, в межах дослідження політичних наративів у розважальних медіа нам необхідна теоретична ширина, яка не буде належати суто до політично-структурних елементів. Найважливішим є виокремлення політичних категорій в певному медіа, основного політичного наративу,

політичного образу, ідеологічного послання та історичного періоду, в якому було створено медійний продукт.

Оскільки ми досліджуємо розважальні медіапродукти, то варто зрозуміти, що кіно, книга, чи відеогра, яка у собі несе відповідний наратив, є зазвичай статичними у часі. Об'єктом нашого дослідницького інтересу є продукт, що вже має лінійну сформовану історію, яка не змінює свій зміст залежно від суспільних подій. Попри темпоральну статичність, розважальні медіа створюється у відповідний історичний період і нерідко репрезентує рефлексії автора стосовно історичного періоду, в якому він живе. Посилання, смисли, наративи, які демонструються у мейнстримних продуктах розважальної медіаіндустрії, на нашу думку, найкраще досліджувати в межах дискурс-аналізу.

Дискурс-аналіз як методологія допомагає опрацьовувати тексти, образи, значення, контексти та безпосередньо дискурси. Відповідно, досліджуючи політичні наративи в розважальних медіа, ми маємо зважати, на історичний, соціальний, культурний контексти, які вплинули на створення медіапродукту. Зокрема, варто зважати на явність або ж прихованість наративів або ж повідомлення медіапродукту. Хто або що репрезентує владу також є важливою частиною аналізу розважального медіа.

Ми пропонуємо сформувати відповідну матрицю, яка буде працювати з відповідними категоріями, питаннями та безпосередньо з політичними наративами. Пропонуємо використовувати такі категорії: історичний період, назва медіапродукту, основний політичний наратив, цільовий ворог або ж загроза, протагоніст, ідеологічне послання, соціальний вплив. Зокрема, варто сформувати низку запитань до об'єкта аналізу, щоб перевірити чи він відповідає нашим дослідницьким цілям. Наприклад: який часовий контекст? Які ключові події/настрої впливають на кіноіндустрію? Яку політичну ідею просуває фільм (опір, патріотизм, змова, криза демократії тощо)? Хто або що зображується як загроза (нацизм, комунізм, ісламизм, корпоратії, анархія)? Як зображується держава? Як позитивний герой чи репресивна сила? Як зображено «звичайну людину»? Вона пасивна, героїчна, жертва чи борець? Яку систему цінностей підтримує чи критикує фільм (лібералізм, консерватизм, інтервенціонізм тощо)?

Отже, такий підхід допоможе рівноцінно проаналізувати той чи інший продукт розважального медіа. Матричний підхід важливий у контексті нашого дослідження, адже задає конкретні та вичерпні запитання досліджуваному об'єкту. Зокрема, ми можемо також працювати з конкретним історичним періодом, визначними фільмами того чи іншого періоду та загальними політичними наративами, які були репрезентовані в межах розважального медіа для конкретного історичного періоду.

Дякую за увагу.

Геннадій Шитунов:

– Дякую. Чи є запитання до Іллі? Є. Будь ласка, Андрію Стефановичу!

Андрій Гарбадин:

– Дякую. На сучасному етапі розвитку цивілізації, який характеризується не лише поширенням і масовим використанням інформаційних технологій і продуктів, а й процесами деполітизації – відсутністю у людей інтересу до політики та політичних партій, індивідуалізацією життя людей, слабкістю соціальних зв'язків, розважальна індустрія та медіа стали вагомим інструментом впливу на свідомість людей, які позиціонують себе «поза політикою». Тож у мене виникло запитання: чи може запропонована Вами дослідницька матриця бути використана для аналізу та протидії маніпулятивним технологіям, які використовуються зовнішніми агентами впливу через продукти масової культури, розваги?

Ілля Каламбет:

– Дякую за запитання. Дійсно розважальні медіа, продукти масової культури, які вони просувають, є ефективним маніпулятивним інструментом формування у споживачів через дискурс потрібних агенту почуттів та установок. Наприклад, почуття страху, загрози, які не є реальними, установки щодо несприйняття державних інститутів, образу ворога і тому подібне. До того ж ці впливи не усвідомлюються споживачами і вони починають вважати нав'язані установки «своїми». Запропонована матриця дає змогу проаналізувати такий вплив і вибудовувати стратегії протидії.

Геннадій Шипунов:

– Андрію Стефановичу, колеги, чи є ще запитання до Іллі?

Андрій Гарбадин:

– Ні. Дякую за відповідь.

Геннадій Шипунов:

– Дякую. Наступним до слова запрошую аспіранта другого року навчання Олега Кавецького з доповіддю на тему «Методологічні засади дослідження впливу міжнародних організацій на трансформацію політичної системи України».

Олег Кавецький:

– Дякую. Насамперед я хотів би сказати, що ці теплі слова, які були сьогодні сказані про Валерія Миколайовича, дають нам приклад того, як треба прожити своє життя, щоб після смерті про тебе так згадували.

Отже, для глибокого теоретичного розуміння характеру, ступеню та сутності впливу міжнародних організацій, його взаємозв'язку з побудовою політичної системи України, у тім числі з врахуванням історичних та національних особливостей, важливим є комплексне та системне поєднання різноманітних міждисциплінарних методологічних інструментів, інтегрування концепцій неолібералізму, конструктивізму та неоінституціоналізму, теорії залежності, а також використання змішаних методів дослідження, завдяки яким можна проаналізувати як саме міжнародні організації сприяють інституційним, правовим і ціннісним змінам в Україні.

На нашу думку, взаємодія міжнародних організацій із політичними системами держав класифікується за такими видами: нормативна взаємодія: просування норм (демократія, права людини) через соціалізацію та навчання, як у випадку Угоди про асоціацію України з ЄС (конструктивізм). Примусова взаємодія: вплив через економічний чи політичний тиск, наприклад, умови кредитів МВФ для України (неореалізм). Інституційна взаємодія: реформування національних інститутів через технічну допомогу, як підтримка ОБСЄ у виборчих реформах (неоінституціоналізм). Кооперативна взаємодія: співпраця на основі взаємних інтересів, наприклад, програми НАТО з Україною у сфері безпеки (лібералізм). Символічна взаємодія: надання легітимності через міжнародне визнання, як членство України в ООН (соціологічний неоінституціоналізм). Ефективність цих видів взаємодій залежить від локального контексту, інституційної спроможності та політичної волі держави.

Неолібералізм як теоретична концепція в теорії міжнародних відносин, пропонує аналітичну рамку для дослідження впливу міжнародних організацій на трансформацію політичної системи України після 1991 року, розглядаючи їх як інституційні платформи, що сприяють співпраці між державами через зниження транзакційних витрат, підвищення прозорості та встановлення норм, які регулюють поведінку акторів. Цей підхід, розроблений Робертом Кеохейном і Джозефом Наєм, а також доповнений Стівеном Краснером, акцентує на ролі міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, Міжнародний

валютний фонд, НАТО та Рада Європи, у створенні умов для взаємовигідної взаємодії, що стимулює реформи в Україні. У контексті української політичної системи принципи неолібералізму дають змогу пояснити, як Угода про асоціацію з ЄС формує нормативну основу для антикорупційних і судових реформ, що сприяють гармонізації законодавства з європейськими стандартами. Методологічно неолібералізм спирається на аналіз міжнародних режимів через дослідження документів, таких як звіти міжнародних організацій чи Угода про асоціацію, для оцінки норм і стандартів, що впливають на політичну систему. Порівняльний метод дозволяє зіставити вплив різних організацій, наприклад, нормативний вплив ЄС на антикорупційні інститути та безпековий вплив НАТО на реформу ЗСУ. Кейс-стаді застосовується до конкретних реформ, таких як децентралізація за підтримки ЄС чи створення НАБУ і НАЗК за рекомендаціями Ради Європи, тоді як кількісний аналіз використовує показники демократизації, такі як індекси Freedom House, для оцінки прогресу.

Конструктивізм як методологія дослідження впливу міжнародних організацій на політичну систему України зосереджується на аналізі соціальних конструкцій, зокрема ідей, норм, цінностей та ідентичностей, що формуються у процесі взаємодії. Цей підхід розглядає міжнародні організації, наприклад, ЄС, ООН, ОБСЄ, як агентів соціалізації, які через діалог, обмін знаннями та нормотворчість впливають на трансформацію політичних інститутів України. Вплив виявляється у адаптації демократичних стандартів, прав людини, антикорупційних практик та екологічних норм. Конструктивізм наголошує на двосторонній природі цього процесу, де локальні актори, їхні ідентичності та інтерпретації відіграють ключову роль у сприйнятті та впровадженні міжнародних норм. Отже, політична система України формується не лише під зовнішнім тиском, а й через активну взаємодію та переосмислення норм у контексті національних особливостей.

Теорія залежності розглядає країни глобальної периферії, до яких можна віднести Україну, як залежні від економічних і політичних умов, встановлених глобальними акторами, включаючи міжнародні організації. Крізь призму цієї теорії вплив міжнародних організацій на політичну систему України після 1991 року виявляється у формуванні економічної та політичної залежності, що має як позитивні, так і негативні наслідки для трансформації інститутів, законодавства та суспільних пріоритетів. Міжнародні організації, такі як Рада Європи, просувають демократичні цінності та стандарти прав людини, що формують політичну культуру України. Теорія залежності трактує це як ідеологічний вплив «центру», який нав'язує свої цінності периферійним країнам. Наприклад, рекомендації Венеціанської комісії щодо конституційних реформ впливають на інституційні зміни, але можуть вступати в конфлікт із локальними політичними практиками через опір еліт. Міжнародні організації стимулюють модернізацію політичної системи України, сприяючи реформам, які наближають її до європейських стандартів. Наприклад, фінансова підтримка Світового банку сприяла реформам у соціальній та економічній сферах, а співпраця з НАТО посилила обороноздатність.

Проте треба згадати й про негативні наслідки такої взаємодії: залежність від умов міжнародних організацій може обмежувати суверенітет України у прийнятті рішень. Умови МВФ, наприклад, часто викликають соціальну напругу через підвищення тарифів чи скорочення соціальних програм. Крім того, теорія залежності підкреслює, що периферійні країни можуть залишатися у підпорядкованій ролі, виконуючи вимоги «центру» без повноцінної інтеграції у глобальні структури. Теорія залежності ефективно пояснює економічні та політичні обмеження, накладені міжнародними організаціями, але недооцінює, скажімо, добровільний характер співпраці України з цими організаціями, що краще пояснюється неолібералізмом. Крім того, вона менше акцентує на ціннісних змінах, які аналізує

конструктивізм, чи інституційних реформах, що розглядає інституціоналізм. Воєнний стан після 2022 року також змінює динаміку, посилюючи залежність від безпекової підтримки НАТО, але, водночас, підвищуючи стратегічну важливість України для країн «центру».

Дякую за увагу.

Геннадій Шипунов:

– Дякую. Чи є запитання до Олега? Є. Будь ласка, Лесю Ярославівно.

Леся Угрин:

– У своєму виступі Ви згадали про неоінституціоналізм. Чи могли би Ви детальніше розкрити його дослідницький потенціал в контексті вивчення трансформації політичної системи України?

Олег Кавецький:

– Дякую за запитання. Неоінституціоналізм як методологія дослідження внутрішньополітичних трансформацій пропонує широкий інструментарій для глибокого аналізу складних процесів змін у політичних системах, об'єднуючи увагу до історичного розвитку, культурних аспектів та інституційної стійкості. Поєднуючи різні напрями, нормативний, історичний та інституціоналізм обмеженого раціонального вибору, ми можемо врахувати широкий спектр факторів, що впливають на політичні інститути та поведінку акторів, враховуючи складні взаємозв'язки між формальними правилами та неформальними практиками. Такий підхід є особливо корисним у контексті сучасних політичних реалій, де держави часто стикаються з необхідністю адаптації до швидких змін і нових викликів.

Загалом неоінституціоналізм підтверджує свою значущість як потужний методологічний інструмент у теоретичному та політико-практичному вимірі, особливо в контексті дослідження трансформаційних процесів у внутрішній політиці, оскільки забезпечує комплексний підхід у дослідженні змін політичних систем, враховуючи як структурні, так і агентські фактори. Використання теоретико-методологічної бази неоінституціоналізму дозволяє не лише пояснити поточні явища, а й надає можливість формувати перспективні напрями подальших досліджень та практичних рішень у сфері політичного розвитку, а також переосмислити функціонування політичної системи України, враховуючи нові інституційні засади, зокрема з огляду на глобальні безпекові виклики, вимоги впровадження європейських стандартів і цінностей у функціонуванні усіх політичних інститутів України.

Геннадій Шипунов:

– Лесю Ярославівно, колеги, чи є ще запитання до Олега?

Леся Угрин:

– Ні, немає.

Геннадій Шипунов:

– Тоді наступним до слова я запрошую аспіранта першого року навчання Маркіяна Шекеля з доповіддю на тему «Неформальні інститути в умовах війни: громадянська ініціатива як опора демократії в Україні».

Маркіян Шебель:

– Дякую. З сьогоднішніх спогадів про Валерія Миколайовича ми усі зрозуміли, що він був надзвичайно активною та ініціативною людиною. І саме на питанні активізму та ініціативності в громадському просторі України в умовах війни я хотів би сфокусуватись у своїй доповіді.

У період глибоких криз, таких як війна, соціальні потрясіння, загрози суверенітету, на перший план часто виходять не державні, а громадські ініціативи. В Україні останні роки стали показовими у цьому сенсі. Ми спостерігаємо стрімке посилення ролі неформальних інститутів і практик, які не мають чітко закріпленої юридичної форми, однак

активно впливають на політичне та суспільне життя. До них належать традиції самоорганізації, волонтерство, цифрові ініціативи, неформальні канали інформації. На нашу думку, неформальні інститути і практики можуть не лише співіснувати з демократією, а й бути її рушієм, особливо в умовах війни.

Волонтерський рух. Після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, волонтерство в Україні перетворилося з добровільної активності на справжній соціальний інститут. Сотні тисяч громадян, не чекаючи рішень «згори», почали самостійно організовувати постачання спорядження, транспорту, дронів, медичних засобів та усього необхідного обладнання для потреб Збройних Сил України. Причому, що важливо, вони створили власну систему звітності, контролю, публічності. Приклад – фонд «UNITED 24», ініціатива «Повернись живим» або безліч інших локальних і всеукраїнських спільнот, які демонструють ефективність та прозорість, часто вищу за державні органи. На окрему увагу заслуговують ініціативи, що виникли на перетині волонтерства та медичної допомоги. Зокрема, центри UNBROKEN і Superhumans стали унікальними прикладами неформальних інститутів, які виникли з громадської потреби у якісній реабілітації постраждалих від війни. Попри часткову підтримку держави, їхня діяльність базується на волонтерських і благодійних засадах – через участь меценатів, активістів, лікарів, іноземних партнерів. Ці інститути забезпечують протезування, реконструктивну хірургію, психологічну та фізичну реабілітацію, а головне – повертають людям гідність та спроможність до активного життя. Вони формують нову культуру взаємодії між громадянським суспільством і медициною, посилюючи демократичні принципи – відкритість, солідарність, рівний доступ до допомоги. Волонтери регулярно звітують про використання коштів, публікують відео з фронту, на яких можна особисто спостерігати наскільки ефективно працює закуплене та доставлене обладнання. Цінність для демократії: волонтерський рух формує відповідальне громадянство, зміцнює горизонтальні зв'язки та культивує практики підзвітності – основи демократичної системи.

Блогери та громадянські журналісти. В умовах війни, блогери стали потужним неформальним інститутом, який впливає як на інформаційний простір, так і на соціальну мобілізацію. На тлі обмеженого доступу до офіційних джерел, військової цензури та бюрократичної мови державних інституцій саме незалежні блогери стали основним джерелом оперативної, емоційно насиченої та часто правдивішої інформації. Вони публікують репортажі з передової, історії бійців, демонструють процес використання зібраних коштів і техніки, знімають документальні відео та ведуть стріми. Багато з них не лише інформують, а й безпосередньо беруть участь у зборі допомоги для армії – їхні прозорі звіти підвищують рівень довіри серед громадян. В умовах, коли більшість українців отримує новини саме через соціальні мережі, блогери виконують роль альтернативного громадського контролю, підвищують рівень політичної свідомості суспільства та сприяють посиленню демократії через залучення громадян до волонтерських і донорських ініціатив. Цінність для демократії: розвиток медіаграмотності, боротьба з дезінформацією, відстоювання свободи слова та участі у формуванні громадської думки.

Локальні самоорганізації та ініціативи громади. В умовах, коли частина територій України перебуває під постійною загрозою чи атакою, місцеві громади часто беруть ініціативу на себе. Йдеться про ремонти інфраструктури, евакуацію мешканців, прийом переселенців, організацію гуманітарних центрів. Це ініціативи ОСББ, церков, молодіжних центрів, бізнесу, які взаємодіють без жорсткої ієрархії. Цінність для демократії: це – партиципация в дії, тобто участь громадян у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя. Це формує довіру до колективної дії – основу демократії знизу.

Культурний спротив. Ще один важливий приклад неформальних практик – це творчі ініціативи. Пісні, плакати, відео, меми, стендапи, сатиричні образи, контент в соціальних мережах стали зброєю не менш потужною, ніж дрони. Культура під час війни не просто підтримує моральний дух. Вона формує ідентичність, зміцнює наратив «ми – окремий народ з гідністю», а також мобілізує міжнародну підтримку. Цінність для демократії: м'яка сила культури підтримує плюралізм, свободу самовираження і опір авторитаризму.

Отже, Україна сьогодні – це не лише держава, що бореться за свою територію. Це країна, де суспільство мобілізувалося, щоб захистити демократичні цінності. Неформальні інститути стали доказом того, що демократія – це не тільки вибори, парламент і закони. Це ще й громадянська активність, солідарність, довіра, готовність брати відповідальність. Можливо, саме такі неформальні структури дадуть шанс після нашої перемоги збудувати нову, більш зрілу і стійку демократію – знизу вгору, а не навпаки.

Дякую за увагу.

Геннадій Шипунов:

– Дякую. Чи є запитання до Маркіяна? Будь ласка, Вікторіє Вікторівно.

Вікторія Бунь:

– Дякую. Маркіяне, усі ми добре знаємо, що сьогодні ворог активно атакує нас і в інформаційному просторі. Чи могли би Ви навести приклади спротиву цьому на рівні громадянського суспільства України?

Маркіян Шекель:

– Так, звичайно, у XXI столітті боротьба точиться не лише на полі бою, а й в цифровому просторі. Українські кіберволонтери та учасники «ІТ-армії» стали ще одним неформальним інститутом. Вони організовано атакують пропагандистські сайти агресора, захищають українські ресурси, створюють сервіси для евакуації, гуманітарної допомоги, донатів. Усе це без державного фінансування, а часто й без публічного статусу. І тут також ми можемо визначити цінність для демократії: кіберспільноти утверджують новий тип цифрової громадянськості, де кожен програміст, дизайнер чи адміністратор може внести свій вклад у національну безпеку.

Геннадій Шипунов:

– Вікторіє Вікторівно, колеги, чи є ще запитання до Маркіяна?

Вікторія Бунь:

– Ні. Дякую за відповідь.

Геннадій Шипунов:

– Шановні колеги, на цьому будемо завершувати наш Круглий стіл. Я дякую усім, хто сьогодні долучився до нашого заходу, до нашого спілкування. Дякую Вам за теплі слова та цікаві спогади про Валерія Миколайовича, а також за науково-теоретичні доповіді. Усе це є беззаперечним доказом, що справа Валерія Миколайовича живе, а його наукова школа успішно функціонує. Ми, попри все, працюємо та розвиваємо політичну науку в Україні. До наступних зустрічей!